

ALBANSKO VPRAŠANJE V LUČI POLITIČNOTERITORIALNE REKONSTRUKCIJE BALKANA

ALBANIAN NATIONAL QUESTION IN LIGHT OF POLITICAL-TERRITORIAL RECONSTRUCTION OF THE BALKANS

The article deals with the ethnic and territorial changes in the Balkan Peninsula, with special regard to the territory, populated by Albanians. Over a century, the Albanian issue has been one of the permanent neuralgic points of this space, the object of competition of the domestic (Balkan) and foreign forces alike. Apart from the usually described ethnic and political processes, the author specifically exposes the significance and role of the region and of socio-economic factors.

Keywords: Balkan, ethnic question, Albanians, Kosovo, political geography

Prispevek obravnava razvoj etničnih in teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku, s posebnim ozirom na ozemlje, ki ga naseljujejo Albanci. Albansko vprašanje je že dobro stoletje ena od stalnih nevralgičnih točk tega prostora, za katerega tekmujejo poleg domačih (balkanskih) narodov tudi tuje sile. Avtor poleg najpogostejše navajanih etničnih in političnih procesov poudarja tudi pomen in vlogo ozemlja ter socialnoekonomskih dejavnikov.

Ključne besede: Balkan, narodno vprašanje, Albanci, Kosovo, politična geografija

ALI JE OSAMOSVOJITEV KOSOVA EPILOG JUGOSLOVANSKE DRAME?

17. februarja 2008 je Kosovo razglasilo neodvisnost. Že dalj časa napovedovano dejanje je sprožilo ostre polemike svetovne diplomacije, ki je ne glede na vzroke, potek in razpletanje kosovskega konflikta nihala med pragmatičnim pritrjevanjem in načelnim nasprotovanjem. V naslednjih mesecih je mlado državo priznalo nad štirideset držav. Evropska unija ni zmogla enotnega zunanjepolitičnega stališča o omenjeni zadevi, zato ga je elegantno prepustila v presojo in odločitev posameznih članicam.¹ Na drugi strani je Srbiji uspelo kosovsko vprašanje internacionalizirati do te mere, da je postalo predmet rusko-ameriškega strateškega tekmovanja; EU je pri tem pomemben, verjetno pa ne ključni igralec. Grošelj v ospredje postavlja nujnost kosovskega osamosvajanja; toda prav tako nujno bo treba sprejeti negativne posledice omenjenih procesov (Grošelj 2008: 31). Čeprav napovedan in pričakovan, je korak vzpostavitve kosovske državnosti nekoliko presenetil tudi slovensko diplomacijo. Dileme, ali novo državo priznati ali ne, sicer ni bilo. Priznanje je bilo stvar časa, toda nekaterim je razmeroma dolgotrajen postopek priznanja prišel izjemno prav. Želeni zadržek je bil predvsem izraz gospodarske preračunljivosti: z nekoliko odloženim aktom priznanja bi počakali, da se "umirijo strasti", obenem pa bi se podjetja lažje pripravila na nove razmere. Toda ob tem nikakor ne gre prezreti tudi preračunljivosti v zvezi z gospodarskim sodelovanjem s Kosovom; Slovenija je tam namreč največji posamični investitor. Že od osemdesetih let trajajoče tiho zavezništvo² je ustvarjalo in ohranjalo popularnost Slovenije med kosovskimi Albanci, po letu 2001 pa je to vzdušje ustvarjalo tudi primerne možnosti za gospodarsko sodelovanje. S tega stališča je Kosovo za slovensko gospodarstvo kljub številnim pastem in tveganjem zanimiv gospodarski partner tudi zaradi širših strateških razlogov. Verjetno je prav gospodarska privlačnost srednje- in južnobalkanskega prostora narekovala slovenski politiki, gospodarstvu in medijem precej angažiran odnos. Tako se je v obdobju od februarja do maja 2008 v slovenskih časopisih zvrstilo več zapisov o tematiki Kosova in njegove prihodnosti.

1 Odločanje o navezavi diplomatskih odnosov z določeno državo je izraz suverenosti članice EU. Odločitev o priznanju neodvisnosti Kosova torej ustreza tej državniški svoboščini. Vendar ne moremo prezreti dejstva, da so se nekatere članice EU opredeljevale "proti" priznanju predvsem zaradi določenih sorodnosti domačih etničnih situacij s kosovsko. Države s številnimi in z kompaktno naseljenimi manjšinami in še posebno tiste, ki se vsaj parcialno srečujejo z etnično motiviranimi regionalističnimi gibanji, so bile *a priori* proti (na primer Romunija, Slovaška, Španija). Toda prav s tem se je izkazala dokajšnja neenotnost in tudi nenačelnost evropske geopolitike.

2 Upori in protesti na Kosovu so v zadnjem desetletju jugoslovanske države lahko računali na razumevanje in podporo v Sloveniji. Naklonjenost do Slovenije se je zadržala tudi po osamosvojitvi leta 1991, čeprav so bile možnosti gospodarskega sodelovanja vse do tretjega tisočletja zelo omejene.

Kosovo je bilo skoraj dobri dve desetletji odprto krizno žarišče. Od zimske vstaje leta 1981 se je manifestiralo kot območje multietničnega in multikulturnega prepletanja, kjer so se mednacionalni odnosi zaostrovali tako zaradi starih zamer in konfrontacij kakor (in predvsem) novih razmerij moči.

Srbsko-albanski konflikt na Kosovu je bistveno starejši, saj sega globoko v 19. stoletje, v čas, ko so se ob razpadanju dveh mnogonarodnih imperijev začele graditi lastne nacionalne države. Pri tem so morale definirati tudi elemente lastne etnične pripadnosti, zgraditi nacionalne mitologije in s tem opredeliti tudi teritorialni obseg svojih strateških aspiracij. V več vojnah so se oblikovale političnoteritorialne entitete, ki jih poznamo še danes. Prelomna leta sanstefanskega miru (1878), prve in druge balkanske vojne (1912–1913), konca prve svetovne vojne (1918) ter obdobje 1991–1995 so najpomembnejši, a nikakor ne edini časovni mejniki teritorializacije Balkana. Albanci so bili pri tvorbi nacionalne države zaradi različnih razlogov med zamudniki (Vrkatić 2004: 231). Ustanovitev neodvisne Albanije je uspela pozneje (leta 1913 s krepko avstrijsko-nemško pomočjo) kot njihovim sosedom – dejansko pa konkurentom za isto ozemlje. Vendar je albansko narodno gibanje nekoliko starejše. Leta 1878 so albanski intelektualci v okviru t. i. Prizrenske lige opredelili etnično albansko ozemlje in zagovarjali njegovo avtonomijo znotraj političnih okvirov otomanske države (Petritsch idr. 1999a: 73–74). Ideja je bila odpor proti odločitvi rusko-turškega mirovnega sporazuma v San Stefanu (1878), ki je Bolgariji dodelil večino današnje Republike Makedonije in s tem tudi ozemelj, ki so jih Albanci šteli za svoja. Iz tega obdobja izvira tudi zemljevid etnične Albanije (Kosova in Belegu: 2007), ki so ga pozneje različni avtorji imenovali “Velika Albanija”. Ob tem ne smemo pozabiti starega srbskega načrta I. Garašanina, ki je v svojih *Načertanijah* že leta 1844 opredelil pglavitne konture srbske zunanje politike. Imela je dve strateški smeri: zahodno (Bosno in Hercegovino) in južno, ki je prek današnjega kosovskega, makedonskega ter severnoalbanskega ozemlja dosegla obale južnega Jadrana (Petritsch 1999b: 67–71). Nastanek močne jugoslovanske države, v kateri so imeli Srbi dominantno vlogo, je dosegel integracijo velike večine srbskih ozemelj, s tem pa Albance razdelil na tri dele: Albanijo kot nacionalno državo, številčno skupnost v Jugoslaviji in nekoliko šibkejšo manjšino v Grčiji. Druga, socialistična Jugoslavija, je z oblikovanjem Kosova (najprej Kosmeta) in pozneje ustavo leta 1974 kosovskim Albancem vendarle omogočila oblikovati več “nacionalnih” institucij. Ko je v začetku osemdesetih let zaostrovanje gospodarske in politične krize v Jugoslaviji vodilo v odprto medetnično polarizacijo in slednjič tudi spopad, so se stopnjevale tudi zahteve kosovskih Albancev. Medtem ko so v jugoslovanskem obdobju in nekatere politične struje tudi še v devetdesetih letih zagovarjale enakopraven federativni status Kosova (Kosovo republika!), se je v fazi razpadanja jugoslovanske federacije kazala neodvisnost nekdanje avtonomne pokrajine kot vse bolj realna albanska politična opcija. Ob njeni realizaciji je mogoče razmišljati z več vidikov, od strogo

legalističnih do oportunistih in pragmatičnih. Je torej osamosvojitve Kosova zadnje dejanje teritorialne delitve nekdanje jugoslovanske federacije in bo Balkan v bližnji prihodnosti obstajal kot prostor malih nacionalnih držav? Ali pa je to (navidezno) dejanje v resnici le uvod v nove teritorialno-politične spremembe na Balkanskem polotoku?

Kosovo je danes kljub formalni osamosvojitvi nadzorovano ozemlje. Zunanje meje še vedno nadzirajo mednarodne varnostne sile, ki imajo obenem pomembno poslanstvo preprečevanja eskalacij konfliktov med etničnimi skupnostmi. Misija UNMIK prepušča mesto bolj "evropsko" vodeni EULEX. Če je prva dejansko pomenila neke vrste nadomestno vlado (katere odločitve so bile močnejše od odločitev domače kosovske vlade) v pogojih popolne mednarodne asistence in zgolj formalne pripadnosti Srbiji, predstavlja druga dejansko le urjenje domače (kosovske) izvršne oblasti, da bo prej in lažje kompatibilna v mednarodnem okolju. Nadzora razmer – predvsem v vojaškovarnostnem smislu nihče ne skriva. Zato je še kako umestno premisliti predvsem funkcionalne vidike kosovske samostojnosti. Ob koliziji evropske, ameriške in lokalnih geopolitik v širšem prostoru srednjega Balkana še naprej potekajo dinamični etnični procesi, ki bodo jutri med glavnimi dejavniki stabilnosti tega in širših območij. Za sedaj ostaja Balkan med obsežnejšimi nevtralgičnimi conami starega kontinenta in širše. Je torej pravi *shatter belt*³ ('pas črepinj'), nemirna cona, prehodni teritorij (Bufon 2007: 42–44).

Albansko vprašanje je že nekaj desetletij v ospredju kot eno najbolj težavnih območij starega kontinenta. Odkar se je kosovski konflikt razširil in dobil mednarodne razsežnosti, povzroča reševanje tega vprašanja precej načelnih in tudi praktičnih dilem mednarodne politike. V luči uveljavljenih evropskih praks in tudi načel (na primer OVSE) bi bila zadeva morda manj težavna. Toda bistveno spremenjeno razmerje sil na Balkanskem polotoku in tudi na svetovni politični karti sili k premisleku, da se danes pred našimi očmi odvija povsem pragmatična "realpolitika", kateri so primarni lastni (ne nujno jasno predstavljeni) cilji, ki jih lahko prepoznamo šele po preigravanju scenarijev geopolitičnega razvoja bistveno širše regije. Seveda moramo že na začetku priznavati dejavniku "ozemlja" določeno ožjo (nacionalno!) in širšo (mednarodno) strateško težo. Seveda pa širši okvir niti najmanj ne razbremenjuje nacionalnih politik balkanskih držav (narodov) njihove odgovornosti pri etnizaciji teritorijev, še manj pa teritorializacije neke (v našem primeru predvsem albanske) etnične skupnosti. Po drugi strani

3 Izraz je uvedel ameriški politični geograf Saul Cohen v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je regionaliziral svet na različna geopolitična območja Bufon 2007: 42–44 (Bufon, Milan (2007) *Osnove politične geografije*. Koper: Annales: 42–44). Pas črepinj so bile svetovne makroregije, ki so posebej izstopale po številnih političnih pretresih in spopadih; bila so torej nemirna, labilna območja, ki so potrebovala "asistenco" mednarodne skupnosti. Pozneje so v politični geografiji in geopolitiki ta pojem pogosto uporabljali tudi za manj obsežna politično labilna območja. V tem smislu je termin uporabljen tudi v pričujočem prispevku.

pa pragmatičnost teritorialnih politik – tudi v smislu reševanja kriznih območij in postkriznih situacij – narekuje primarni cilj tega (mednarodnega) početja. Mir je vrednota, ekonomsko gledano pa predvsem vrednost. Od stabilizacije političnoteritorialnih kakor tudi etničnih in socialno-ekonomskih razmer v osrednjem delu Balkanskega polotoka je namreč odvisno, ali bo ta prostor uspel svojo imenitno geografsko lego preobraziti v pravo strateško mostišče in s tem bistveno okrepiti svoj geopolitični položaj.

Namen prispevka je temeljito pretehtati povezanost teritorialnih in etničnih sprememb v osrednjem delu Balkanskega polotoka, s posebnim ozirom na Albance kot enem med narodi v tem prostoru. Pri tem je treba upoštevati, da nastopajo pri (pre)oblikovanju političnih meja na Balkanu hkrati najmanj trije procesi:

- ostri medetnični spopadi z močnim emocionalnim nabojem (dejavniki na lokalni ravni, pogosto razlikujoči se glede na etnično, tudi kulturno oziroma jezikovno pripadnost);
- racionalne geopolitike nasprotujočih si nacionalizmov (ti imajo stvarne ozemeljske kalkulacije, ki rabijo oblikovanju, krepitvi in homogenizaciji nacionalne države);
- premišljeno poseganje zunanjih (velikih) sil (to so t. i. strateški dejavniki).

O ŠIRŠEM POMENU KOSOVSKEGA OZEMLJA

Pregled teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku v zadnjih dveh stoletjih je potreben zaradi boljšega razumevanja ozemlja kot strateške dobrine. Nekateri avtorji obsežnih analiz jugoslovanskih konfliktov⁴ so jim pogosto pripisovali predvsem nacionalističen in celo verski značaj. Morda so razlogi za divjost in krutost spopadov med etničnimi skupinami v resnici emotivni in produkt propagande ter ustvarjene atmosfere, ki uspe v kratkem zastreti sleherno kal humanosti v posameznikovem ravnanju. V širšem smislu pa moramo temu oporekati. Nameni medetničnih spopadov so na koncu slej ko prej racionalni. Gre torej za povsem stvarne, oprijemljive materialne in s tem tudi teritorialne interese. Oblikovanje nove neodvisne države pač ne more biti produkt zgolj emotivnega nacionalizma in mednarodna podpora skupine držav ne izraz razumevanja težkega položaja neke skupnosti. Obe povezani dejanji sta racionalni in odraz stvarnih, oprijemljivih interesov. Zato je tudi odgovor na vprašanje, kakšno težo ima

4 Tako je Lieberman (2006: 282–340) v svoji analizi o etničnih čiščenjih podrobneje pojasnil vzvode radikalnih medetničnih odnosov kot (tudi) rezultat podivjanih nacionalizmov. To omenja tudi Gerolymatos (2002) v svoji študiji, ki pa silnemu etničnemu naboju pripisuje tudi neko ciljnost.

danes dejavnik "ozemlja", kot na dlani in drastično preprosto: ozemlje je vsekakor pomembna dobrina. Le čemu bi se sicer toliko pulili zanj in le zakaj bi mednarodne organizacije in institucije tako trdo vztrajale pri stališču o nespremenljivosti mednarodnih meja? Bistvenega pomena je torej, da razmerje med organizirano skupino prebivalcev (družbo) in ozemljem, ki ga ta poseduje, upravlja, spreminja in je z njim stvarno in emotivno (v širšem smislu lahko rečemo tudi: kulturno) povezana, prepoznamo kot pomemben element, za katerega in zaradi katerega si tudi danes prizadevajo človeške družbe (v širšem: etnije, narodi, nacije).⁵ Regulacija omenjenih odnosov seveda obstaja. Toda ker se pomembno spreminjajo širše (mednarodne, strateške) okoliščine, to večkrat privede do teritorialnih sporov. Po koncu blokovske polarizacije se je število konfliktov močno povečalo. Njihovo reševanje pogosto vodi prek relativizacije mednarodne pravne in politične prakse ter v navidez nenačelen pragmatizem. Tudi v primeru albanskega vprašanja na Balkanu se srečujemo s tipično realpolitiko sodobne dobe, ki jo je mogoče interpretirati tudi kot pomanjkanje (ali celo odsotnost) skupne evropske (EU) geopolitike. Naslednji prikaz teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku ter razmerij med etničnostjo in teritorialnostjo naj rabi kot ilustracija "realpolitik", ki so se odvile v zadnjih dveh stoletjih: v obdobju, ko so vzniknile, se razraščale, združevale in zopet razdruževale politične entitete na prostoru, ki je prav zaradi naštetih procesov pridobil pejorativen prizvok.⁶

Kako vrednotiti prostor današnjega Kosova, nesporno najbolj nemirnega predela starega kontinenta? Fizičnogeografsko je neke vrste dvojna skleda. To je ozemlje, ki je skoraj z vseh strani omejeno z visokimi gorami in torej naravno dobro izolirano. Pri tem ni nepomembno, da naravne pregrade delijo sicer etnično razmeroma homogen teritorij. Kosovo in zahodno Makedonijo ločuje strmo in obsežno Šarsko gorstvo; prehod je le prek ozke Kačaniške doline. Kosovo in Albanija imata en sam zložen prehod od Prizrena proti dolini Drima; toda reka je v tesni soteski zajezena v veliko akumulacijo za hidroenergetske potrebe. Albanija je le proti Jadranu in Jonskemu morju odprta s široko obalno ravnico. Toda nizke in močvirne obale s plitvim morjem niso bile ugodne ne za naselitev ne za pomembnejša pristanišča. Odprta obala je stoletje delovala kot učinkovita naravna pregraja. Iz tega orisa bi na hitro sklepali, da je prostor današnjega Kosova, v širšem pa

5 Kot jih npr. opredeljuje A. D. Smith v svoji knjigi *Ethnic Origins of Nations* (1986).

6 Balkanizacija, Balkan, Balkanci ... so bili več desetletij pojmi s slabšalnim prizvokom. Zato so ga nadomestili z "Jugovzhodno Evropo" in se potem prepirali o obsegu te regije. Paradoksalno se je izraz "Balkan" v velikem slogu vrnil tudi v geografske priročnike in atlase prav tedaj in zato, ker se je "zgodila balkanizacija" (teritorialno drobljenje s pretežno etnopolitičnimi motivi). Vendar so sledi pejorativizma ostali v zavesti vse do danes (Taylor P. J. 1987). Ob omembah dobro uveljavljenega pojma "Zahodni Balkan" (Balkan, ki še ni postal del EU) nihče ne omenja "Vzhodnega Balkana" (po logiki stvari bi se to moralo nanašati na Romunijo in Bolgarijo). Avtor pričujočega prispevka izrecno odklanjam pejorativizem geografsko stvarnega in zato tudi politično nespornega izraza "Balkan" in ga v besedilu tudi uporabljam.

poselitveno ozemlje Albancev nasploh izoliran in težko dostopen. Nasprotno! Že v preteklosti je imel izjemno pomembno strateško veljavo. V turški dobi je bil veliko križišče, ki se je po tvorbi samostojne Srbije in Črne gore omejil na ugoden položaj med Bosno in Istanbulom, nato pa zatonil v periferizaciji najprej turške in nato srbske ter tudi jugoslovanske države. Izolacija Albanije in konfrontacija etničnih skupin pa sta perifernost albanskega etničnega prostora samo še povečevali. Teritorialni stik neuvrščene Jugoslavije, izolirane Albanije in kapitalistične Grčije je zapiral širše možnosti strateškega (ekonomskega, prometnega) povezovanja in sodelovanja.

Po drugi strani se je treba zavedati današnje strukture pričujočega območja. Kosovski kotlini sta sedaj gosto naseljeni; na km živi preko 200 prebivalcev. Razpolagata s plodnimi zemljišči, z rudnim in energetskim bogastvom ter zaenkrat še z zadostnimi in s kakovostnimi vodnimi viri. Vendar so posamezne sestavine okolja ponekod zaradi nekontroliranih in premalo premišljenih posegov v preteklosti in sedanjosti že resno ogroženi. Prenaseljeno območje se ob projekciji nadaljnje hitre rasti števila prebivalstva ne more privoščiti strategije izvoza energije in surovin. Da bi uspešno posegla na (evropski) trg dela z nizko ceno usposobljene delovne sile, vsaj kratkoročno ni mogoče računati. Trendi so sedaj prav obratni: (potencialni) izvoz energije in rud, nezadostna domača preskrba s hrano ob praznih, neizkoriščenih kmetijskih površinah in njihovem naglem uničevanju s servisnimi in skladiščnimi dejavnostmi je pač slaba, toda v danem trenutku pač očitno edina izbira. Uveljavljanje novih prometnih poti od Podonavja proti Egejskemu in Jadranskemu morju ter prečne povezave iz Bolgarije (in dalje Turčije) proti albanski obali (zlasti proti Draču) bo zanesljivo močno spremenila vrednost kosovskega prostora, ki bo šele z odpiranjem (gradnja železnic in avtocest) prometnih vozlišč ob strateško zanimivih Otrantskih vratih dobila vrsto novih priložnosti. Navezave prek jadranskih luk na južni krak Apeninskega polotoka pa nudi nadaljnje perspektive. Zato je prizadevanje mirovnih sil v kosovskem bazenu prvovrstna priložnost tudi za gospodarstva omenjenih držav, da bi tako rekoč še precej infrastrukturno in ekonomsko prazen prostor in skromno tržišče osvojili pravi čas. Zavedanje o varnostnih tveganjih na eni ter strateških priložnostih na drugi strani pa narekuje čvrst nadzor nad tem območjem, ki z novimi političnimi mejami bistveno premika tudi ekonomsko, vojaškostrateško in politično veljavo kosovskega in širšega prostora v osrčju Balkanskega polotoka. Ameriška vojaška baza Bondsteel je locirana ekološko skrajno nesrečno: namreč na povirju rek, ki nato napajajo tudi Kosovsko kotlino na severu in Skopsko na jugu. Toda to je obenem tudi prvovrstna prometna lega med povezavo ibarsko-vardarskega prometnega koridorja v smeri sever-jug ter v bližini južnomoravskega koridorja, ki se navezuje na pot proti Solunu in Atenam. Gradnja prečnih povezav od čnomorskih pristanišč prek Skopja na Drač pa tej lokaciji zaradi bližine še dodatno poudarja njen velik pomen.

Podpore osamosvojitvenim težnjam Kosova s strani ključnih evropskih držav in ZDA je treba zato presoјati tudi z makroekonomskega in prometnostrateškega vidika in ne zgolj političnovarnostnega (Tunjić 2004: 257). Prav zaradi tega lahko trdimo, da so interesi pri novi teritorializaciji Balkanskega polotoka zelo stvarni in da se pred nami odvija zelo pragmatična geopolitika.

KRATEK PREGLED POLITIČNOTERITORIALNIH PROCESOV NA BALKANSKEM POLOTOKU

Albanskega narodnega vprašanja ni mogoče obravnavati ločeno od teritorialnega in etničnega razvoja albanskega sosodstva, kakor tudi ne brez vsaj kratke omembe glavnih zgodovinskih potez celotnega Balkanskega polotoka in njegovega širšega strateškega zaledja. Pri tem nudijo etnogeneze⁷ posameznih narodov obravnavanega območja sila zanimivo podobo. Teritorialni okviri in stare, praviloma še srednjeveške politične tvorbe, so pomembno prispevale k opredeljevanju določenih ozemelj kot "lastnih". Jezikovno-kulturna sorodnost je tu realno igrala sekundarno vlogo, čeprav so se nacionalizmi balkanskih narodov nanjo radi sklicevali. Prepletanje etnično-kulturnih elementov na eni ter teritorialno-pravnih principov na drugi strani je v moderni dobi ustvarjalo zapleteni gordijski vozle odnosov, ki so tudi zaradi sorazmerno močnih tujih vplivov v nekaterih obdobjih sprožali turbulentne procese z nepredvidljivimi in vsaj za domače prebivalstvo tragičnimi posledicami. Razhajanja med teritorialno zaznavo "svojega" oziroma "našega" ter etnično realnostjo že sama po sebi sproža vsaj nekaj konfrontacij, če ne že odprti konflikti. Kljub težnjam, da bi v fazah oblikovanja in širjenja nacionalnih držav zajeli večino ali vse "svoje" (glej primer Makedoncev v Zupančič 2006: 126–128) prebivalstvo in bi bile našete države tudi narodno homogene, se je dogajalo prav nasprotno. Teritorializacija etničnih skupnosti se je zaradi izrazito etnično in versko mešane sestave prebivalstva pogosto končala s stadijem nacionalne države s sorazmerno številčnimi in kompaktno naseljenimi manjšinami.

Da bi zadovoljivo pojasnili razmerje/odnos med etničnostjo in teritorialnostjo srednjega dela Balkanskega polotoka, ki med drugim zajema tudi širši poselitveni prostor Albancev, se je treba vsaj na kratko podati v čas nastajanja novih nacionalnih držav na tem prostoru. To je čas 18. in predvsem 19. stoletja, ko sta se mnogonarodna imperija, habsburški in otomanski, začela strukturno in ozemeljsko spreminjati. Poglavitni dejavnik pri tem so bili nacionalizmi narodov, ki so jih vstaje in upori ter oblikovanje teritorialnih avtonomij ter pozneje neodvisnih

7 V teorijah o oblikovanju narodov odmerjajo številni avtorji (npr. Gellner, Hobsbawm, Van der Berghe, Smith in drugi) značilnostim zgodovinskega razvoja velik pomen. Na tem mestu žal ni dovolj prostora, da bi širše pojasnili razlike v etnogenezi balkanskih narodov.

držav potegnili iz anonimnosti politične zgodovine. Pri tem so se rastoči nacionalizmi pogosto sklicevali na stare (praviloma srednjeveške) zgodovinske entitete. Medtem ko se je v obdobju splošnega narodnega preporoda v Evropi tiste dobe zdelo sklicevanje na pravico do združevanja vseh ozemelj s kompaktno poselitvijo nekega naroda samoumevno, so poznejše ambicije teritorialnega širjenja posegale po "zgodovinskih" argumentih (na primer obstoj stare srednjeveške države). Nacionalni miti se sicer niso ujemali z etnično realnostjo, a so se dobro prilagajali geopolitiki mladih nacionalnih držav, ki jim je bilo širjenje državnega ozemlja med najpomembnejšimi strateškimi cilji. Toda pomembno mesto so imele tudi vsakokratne administrativne meje; mnogim pokrajinam so dale ime in meje.

Značilen primer je Bosna in Hercegovina. Zaradi specifičnih domačih razmer se je islam tam močneje utrdil in Bosna je postala najzahodnejše ležeče stabilno turško ozemlje na evropskih tleh. Po višku moči otomanskega imperija v 17. stoletju, ko je dosegel največji ozemeljski obseg, je turška vojaška moč začela pešati. Do leta 1683 je obsegala večino panonskega in karpatskega bazena in razen malih beneških posesti v Dalmaciji, Kreti in nekaterih grških otokih ter ozemlja Dubrovaške republike tudi celoten Balkanski polotok. Omenjenega leta se je s porazom turške vojske pred Dunajem začelo ozemeljsko krčenje otomanskega imperija, ki je v naslednjih treh desetletjih izgubil skoraj vso Panonsko nižino in za krajše obdobje tudi severno Srbijo (Magocsi 2002a: 63–66). Ozemlje je pripadlo ogrski kroni, dejansko pa rastočemu habsburškemu cesarstvu, ki pa je s tem postalo tudi etnično in kulturno najbolj pestra evropska država. Burni procesi premikanja političnih meja so sprožali velike selitvene tokove. Precej izpraznjen južni rob Panonske nižine severno od Donave in Save so začeli načrtno naseljevati z raznorodnimi kolonisti. Med njimi je bilo precej Srbov, ki so se umikali zlasti iz južnejših predelov, še posebej z območja Kosova. Na današnjem Hrvaškem ter v Vojvodini so oblikovali "Vojno krajino", ozemlje s posebnim statusom. Bosna je ostala ozemeljsko nespremenjena tudi potem, ko so se začeli v 19. stoletju osamosvajati Srbi, Črnogorci, Romuni, Bolgari in Grki.

V ozemeljsko spreminjanje politične karte Balkanskega polotoka so bistveno posegale tudi tuje sile in pomembno prispevale k teritorializaciji posameznih etničnih skupin. Proces osamosvajanja balkanskih narodov je zato združeval tako endogene kakor eksogene sile. Slednjim je bil "bolnik ob Bosporju" – kakor so radi imenovali turški imperij zaradi vse večje upravne in gospodarske, pa tudi vojaške kaotičnosti – pač primeren cilj za doseg lastnih strateških interesov. Črnogorci so odlično izrabljali prednosti goratega kraškega ozemlja in tako dosegli že v 18. stoletju dejansko, ne pa tudi formalne neodvisnosti (glej več v *Zgodovina narodov Jugoslavije II.* 1959: 1057–1085). Leta 1804 je prvi srbski upor v beograjskem pašaluku prerasel v narodno gibanje, v katerega so se posredno vključevali tudi Srbi iz Vojne krajine. Izjemnega pomena je bil tudi pritisk carske Rusije, ki je proti Turčiji sprožila dve vojni (1806 in 1809). Morebitni večji ruski vpliv na dogajanje v

osrčju Balkana je preprečil leta 1812 sklenjeni mir v Bukarešti; Rusija se je morala soočiti z močno francosko (Napoleonovo) invazijo. Že naslednje leto je zato sledila ponovna turška zasedba osvobojenih srbskih ozemelj. Leta 1815 je prišlo do drugega srbskega upora, ki je po dveh letih privedel do avtonomije znotraj otomanskega imperija (Hupchick in Cox 2001: 25). Obenem je poraz Napoleonove armade proti Rusiji slednji dal precej poleta in povečal ruske strateške interese. Iskanje prostega izhoda na topla morja je usmerjalo rastočo evrazijsko velesilo proti jugu. Toda pot prek Črnega morja in Bosporja, Dardanel ter grških otokov je vodila prek turških ozemelj in tudi morske prehode je bilo enostavno nadzorovati. Turčija je torej teritorialno zapirala ruske prometne in strateške aspiracije. Iskanje zaveznikov na Balkanu je zato imelo svojo širšo logiko, ki vse do danes ni izgubila svojega pomena. Ruski vpliv se je po kongresu svete alianse (1821 v Ljubljani) še okrepil. Še istega leta je prišlo na Peloponezu do grške vstaje, ki bi se po začasni uspehi kljub mednarodni pomoči prostovoljcev verjetno končala s porazom. Toda intervenirale so francoske, britanske in ruske sile, kar je po nekaj letih, leta 1830, pripomoglo k popolni neodvisnosti Grčije. Srbija je postala napol neodvisna kneževina: dovolj za oblikovanje lastne ozemeljske politike. Rusija se je s protektoratom nad Vlaško in Moldavijo (1829) pomembno približala jugu, ni pa dosegla ključnih strateških ciljev: da bi sama ali prek zaveznikov osvojila obale odprtega toplega morja. Njen poraz v krimski vojni (1853–1856) je pripomogel k osamosvajanju Vlaške in Moldavije, ki sta se 1862 združili v Romunijo (glej podrobneje v *Atlas evropske zgodovine* 1996a: 156–158). Razmeroma stalen pritisk Rusije na Turčijo je Srbiji leta 1833 omogočil razširitev njenega teritorija predvsem na jugovzhodu.

Habsburški monarhiji je slabitev Turčije sprva izjemno ustrezala. Toda nacionalna gibanja osvobajajočih se narodov Balkana so zelo hitro preseгла regionalne okvire. Podobno kot druge države tistega časa so se začele ozirati za združevanjem vseh ozemelj, kjer naj bi prebivali pripadniki "njihovih" narodov. Nacionalne ideologije so zato hitro trčile z interesi včerajšnjih zaveznikov. Zlasti habsburška monarhija se je pričela zavedati silne moči nacionalizmov, ki so v letih 1848 in 1849 prešle v odprta revolucionarna⁸ gibanja in avtonomaške politične zahteve. Že nekaj let prej (1844) so nastale *Načertanije* Ilija Garašanina: dejanski okvirji srbske zunanje politike, ki je predvidevala večanje njene moči in združevanje slovanskih narodov dveh monarhij: habsburške in otomanske (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958: 428). Možnosti širjenja so bile predvsem v predelu Bosne in Hercegovine in na ozemlju severno od Save in Donave (današnji Slavonija in Vojvodina) ter proti jugu. Zadnjo smer so zagovarjali tudi s historičnimi in ne zgolj z etničnimi argumenti. Bolgari so imeli težje pogoje za osvoboditev izpod

8 Dejansko je šlo predvsem za zahteve po "narodnih" in "kulturnih" pravicah.

turške oblasti. Ozemlje današnje Bolgarije je zaradi prevlade nizkega površja, bližine in odprtosti proti jedru turške moči – Istanbulu (Carigradu) nudilo turški vojski bistveno hitrejši in lažji dostop, zato so lokalne upore in nemire hitro zatrli. Poleg tega so več kot desetino prebivalstva sestavljali etnični Turki, ki so imeli tudi ugoden gospodarski položaj. Sorazmerno močno bolgarsko nacionalno gibanje je moralo zato počakati na ustrežnejši čas. Uspeh sosedov proti turški moči je povečeval osvobodilne možnosti Bolgarije. Podobno kot v drugih balkanskih državah je tudi tu veliko vlogo igrala (bolgarska) pravoslavna cerkev, še posebej po letu 1870, ko je Visoka Porta priznala avtonomnost bolgarski pravoslavni cerkvi. Upor leta 1876 so Turki zatrli. Zaradi krutosti si je Turčija nakopala tako rusko kakor tudi angleško in francosko nasprotovanje, ki je kmalu (1877) preraslo v vojno (*Blgarite atlas – The Bulgarians Atlas* 2001a: 180–181 in 188–189). V tej diplomatski in vojaški igri je bilo precej preigravanja nasprotnikov. Oslabljen Rusija se je ne le zavedala turške moči, temveč se je bala tudi avstrijskega posredovanja. Tajni sporazum je zagotovil avstrijsko nevtralnost, v zameno pa naj bi Rusija podprla aneksijo Bosne in Hercegovine (ki je bila pomemben srbski cilj). V vojni je Rusija utrpela velike vojaške izgube (nad 200.000 vojakov). Toda rusko-turški mir, sklenjen v San Stefanu leta 1878, je bil za Bolgarijo kot strateško zaveznico Rusije izjemno ugoden: država je tako na mah postala ozemeljsko največja politična tvorba na Balkanskem polotoku, izvzemši Avstro-Ogrsko! Obsegala je ozemlja med Donavo in Egejskim morjem, celotno Makedonijo in še dele Albanije ter današnje Srbije (Apostolski 1978a). Toda bistvenega pomena – zlasti za Rusijo – je bil širok dostop do Egejskega morja. Ta "sanstefanska" bolgarska meja je še dolgo, morda vse do danes, ostala geopolitični cilj in ideal bolgarskih nacionalnih zahtev. Zaradi francoskega in britanskega nasprotovanja – zbal sta se premočnega ruskega vpliva na Balkanu – je le po nekaj mesecih še isto leto na berlinskem kongresu prišlo do bistvenih teritorialnih sprememb. Bolgarijo so zmanjšali za več kot polovico in jo omejili na ozemlje severno od Balkanskega gorstva (Apostolski 1978b). Srbija je pridobila ozemlje na jugu (dolina južne Morave), Črna gora se je razširila proti severu in segla do morja, Avstro-Ogrska je okupirala Bosno in Hercegovino ter vojaško nadzorovala Sandžak, preostalo ozemlje pa je bilo vrnjeno Turčiji. Vendar se razpadanja turškega imperija ni dalo zadržati. Leta 1881 je Grčija pridobila Tesalijo, Bolgarija pa vzhodno Rumelijo (Magocsi 2002b: 84–85). Za Makedonijo so se pulile Grčija, Srbija in Bolgarija, kar je pozneje privedlo tudi do spopada zanj. Leta 1908 je Avstro-Ogrska anektirala dotlej okupirano Bosno in Hercegovino in s tem še bolj zamejila možen srbski vpliv proti zahodu. V prvi balkanski vojni (1912) so zaveznice (Grčija, Srbija, Črna gora in Bolgarija) Turčijo praktično izrinile z Balkanskega polotoka; ostal jim je le še Istanbul za najbližjim zaledjem ter polotok Gallipoli. Bolgarija je znova dosegla obale Egejskega morja in skoraj podvojila državno površino. Grčija se je razširila na Epir, današnjo južno Albanijo in južno Makedonijo s polotokom Halkidiko. Srbija je pridobila večino

današnje (vardarske) Makedonije, večino Kosova ter Albanije. Črna gora si je s Srbijo razdelila Sandžak. Nezadovoljstva, zlasti Grčije (ki je računala na priključitev Makedonije in južne Trakije) ter Bolgarije (pričakovanja po priključitvi predvsem Makedonije, torej ozemelj, ki jih je za nekaj mesecev pridobila s "sanstefanskim" mirom 1878) so hitro pognala v novo, tokrat medsebojno vojno. Bolgarija je bila pri tem poražena in je morala odstopiti del južne Trakije Grčiji in manjša ozemlja Srbiji. Zmedo je izkoristila tudi Romunija in pridobila južno Dobrudžo. Na območju današnje osrednje Albanije je prišlo do upora in razglasitve države. Tedaj so posegle vmes velike sile in pod močnim avstrijskim in nemškim pritiskom izposlovale neodvisnost Albanije. Srbija je bila ozemeljsko blokirana pri težnjah prodora proti morju. Toda nezadovoljstvo južnoslovanskih narodov v habsburški monarhiji, ki jim ni uspelo avstrijsko-madžarske etnične dominacije znotraj mnogonarodne habsburške monarhije spremeniti v uporaben trializem (*Veliki slovenski leksikon* 2005a: 676),⁹ je pomembno prispevalo k temu, da so začeli Srbiji pripisovati vlogo "južnoslovanskega Piemonta".

Z balkanskimi vojnami je bila turška dominacija na Balkanskem polotoku končana. Narodi, ki so si v dobrem stoletju uporov in osvobodilnih vojn oblikovali nacionalne države, so hitro prešli od etničnega k teritorialnemu principu državo-tvorja. Državne teritorije so širili na območja, kamor je bilo v vsakokratnih okoliščinah mogoče. Etnični, kulturni in zgodovinski "argumenti" so imeli praviloma sekundarno vlogo. Na oblikovanje državnih ozemelj so bistveno vplivale tudi tuje sile, iščoč pri tem tudi lastne strateške koristi. Balkanski polotok je postal poligon preizkušanja moči in strategij. Velika sprememba je bila že združitev Italije (1861) in Nemčije (1866) (*Atlas evropske zgodovine* 1996b: 160). S tem sta nastali dve močni državi, ki sta tudi zaradi skromnih možnosti pridobitve kolonij na drugih kontinentih gospodarske in politične sile usmerili v labilno cono med Baltikom in jadransko-jonskim prostorom. Zlasti vloga Nemčije je zaradi gospodarske in vojaške moči naglo narasla tudi na Balkanu. Ni naključje, da so uspeli umestiti nemške plemiške rodbine v Grčijo (1832 Otto Wittelsbach Bavarski), Bolgarijo (1879 princ Alexander Battenberg), Romunijo (1866 kneza Karla I. iz rodbine Hohenzoller-Siegmaringen) in Albanijo (1913 Wilhelm zu Wied) (Natek 2006: 13, 28, 58, 146). Slednji je moral že po letu dni zapustiti deželo, ki jo je vse bolj osvajal italijanski kapital. Najmočnejši vpliv je Nemčija ohranila v Bolgariji, čeprav so imele nemške družbe v Turčiji vrsto koncesij in obsežnih poslov pri gradnji infrastrukture ter opremljanju vojske. Nemški vpliv se je v Bolgariji izkazoval tudi tako, da je država v prvi svetovni vojni pristopila k centralnim silam (kakor tudi Turčija!).

9 Idejo o trializmu so podpirali zlasti na Hrvaškem (1894) – Hrvaška stranka prava, in v slovenskih deželah (1898). To naj bi bil tretji del habsburške monarhije, ki naj bi združeval južnoslovanske dežele pod habsburško krono brez današnje Vojvodine.

Do bistvenih ozemeljskih sprememb je znova prišlo po prvi svetovni vojni. Avstro-Ogrska je po vojaškem porazu klonila in razpadla. Na njenih ruševinah so se oblikovale nove večnacionalne države Čehoslovaška in Jugoslavija, Romunija se je ozemeljsko podvojila, Italija je pridobila ozemlja v Alpah in na vzhodni obali Jadrana. Poljska je pridobila južne predele in del Galicije. Nekdanji jedri monarhije, torej Avstrija in Madžarska, sta postali klasični nacionalni državi s pestro etnično sestavo (številnimi manjšinami; zlasti Madžarska), medtem ko sta zunaj državnih okvirov pustili zelo številčne nemške in madžarske skupnosti. Tako se je konfliktni potencial v večini držav še povečal. V težnjah po doseganju čim višje stopnje etnične homogenosti so bile manjšine tarča načrtnih in neredko nasilnih asimilativnih poizkusov (Mazower 2002: 51–76). Fazi vojaške in diplomatske osvojitve ozemlja je sledila etnična homogenizacija oziroma notranja integracija. Zaostrovanje odnosov med Turčijo in Grčijo je privedlo do vojne, ki se je leta 1923 končala z novimi mejami in množičnim eksodusom Grkov iz Male Azije ter Turkov iz Grčije, predvsem južne Trakije. Pomembna zunanja sila je postala Italija. Prisvojila si je Dodekaneško otočje in gospodarsko skoraj v celoti obvladovala Albanijo.

Politični zemljevid Balkanskega polotoka je bil po prvi svetovni vojni radikalno spremenjen. Osrednji del sta zavzemali Romunija in Država SHS. Turčija je bila potisnjena povsem na rob in omejena na Malo Azijo in vzhodno Trakijo. Rusija se je zaradi uvedbe socializma znašla v mednarodni osami in je prenehala biti strateški dejavnik na Balkanu. Avstro-Ogrske ni bilo več in tudi nemški vpliv je po porazu v prvi svetovni vojni v tej regiji začasno prenehal. Srbiji je z združitvijo južnoslovanskih narodov od Triglava do Vardarja uspel velik geopolitični podvig. Dejansko je odigrala vlogo regionalnega povezovalca in postala nesporna regionalna sila, poleg prav tako multietnične Romunije. Toda konfliktni potencial novonastalih držav je bil izjemen. Značilen je primer Jugoslavije. Sprememba imena iz Države SHS v Kraljevino Jugoslavijo zelo nazorno kaže, da je začetne elemente vsaj delnega federalizma hitro zavrgla in uvedla unitarizem. Uvedba nove administrativne razdelitve države na banovine, poimenovane po rekah, le potrjuje, da je bil napor v smeri notranje etnične integracije poglavitna politična premisa. Koncept "troedinega naroda" v enotni jugoslovanski državi je zanikal bosansko-muslimansko, makedonsko, črnogorsko in tudi albansko identiteto (Klemenčič in Žagar 2004a: 101–115), prav tako pa je bilo malo posluha za težave številčne italijanske, madžarske in nemške manjšine (Biber 1966: 11–56). Čeprav je bila v takratni Evropi marginalizacija manjšin na splošno razširjena, je verjetno vsaj nekoliko prispevala k radikalizaciji manjšinskih nacionalizmov. Izstopal je zlasti nemški, ki je bil zato tudi bolj dovzeten za naslonitev na nacistično ideologijo (Klemenčič in Žagar 2004b: 121). Mednacionalna nasprotja so se stopnjevala. Leta 1939 je bil z oblikovanjem posebne banovine Hrvatske, ki je združevala večino območij s pretežno hrvaškim prebivalstvom, unitarni model upravljanja države

okrnjen (upoštevati je treba tudi sorazmerno etnično homogenost Dravske banovine s slovenskim prebivalstvom!) (Klemenčič in Žagar 2004c: 121). Dejansko je tedaj že mogoče razpoznati obrise etnične polarizacije prve Jugoslavije na relativno homogeni slovenski (s številčno nemško skupnostjo) in hrvaški del (s številčno italijansko, nemško in srbsko skupnostjo) ter preostali – srbski del, ki pa je bil etnično izrazito heterogen (bosanski muslimani (danes Bošnjaki), Črnogorci, Makedonci, Albanci, Madžari, banatski Nemci; če se omejimo le na najštevilčnejše etnične skupnosti). Tvorba ni zdržala nacifašističnega naleta leta 1941. Okupacija in razkosanje Jugoslavije s strani Nemčije, Italije, Madžarske in Bolgarije je za nekaj let povsem spremenilo politični zemljevid tega dela Evrope. Območja, naseljena z albanskim prebivalstvom, so se priključila “Veliki” Albaniji pod italijanskim nadzorom in upravo (Klemenčič in Žagar 2004d: 155). Po zahtevah Prizrenske lige iz leta 1878 je bila to prva politična tvorba, ki je približno pokrivala ozemelske težnje političnega združevanja albanskega življa.

Po drugi svetovni vojni je ponovno prišlo do bistvenih ozemeljskih sprememb. Romunija je izgubila vzhodno Moldavijo (Besarabijo) in Bukovino, Jugoslavija pa je pridobila ozemlja Istre, slovenske Primorske in nekaj ozemelj na vzhodni obali Jadrana. Druge meje so ostale nespremenjene. Obenem se je v prvih povojnih letih odselila večina Italijanov (Klemenčič in Zupančič 2004), deportirali pa so tudi večji del nemškega prebivalstva iz mest in Panonske nižine (Magocsi 2002c: 189–193). Obstajali so tudi načrti o selitvi Madžarov, ki pa se niso uresničili (Kocsis 1998). Pač pa se je v jeku nastopajoče hladne vojne povsem spremenilo razmerje moči. Razen v Grčiji se je v vseh državah Balkanskega polotoka uveljavil socialistični družbeni red z enopartijsko politično strukturo in državnoplanskim gospodarstvom. Razen Jugoslavije, ki se je kmalu (1948) uprla “sovjetskemu” modelu družbenopolitičnega in gospodarskega ustroja, so socialistične sosedje postale sovjetski sateliti. Iz tega okvira sta se pozneje izvili Romunija (1968) in Albanija (1961), vendar sta obe končali kot povsem izolirani državi. V sovjetski federaciji je bila nekdanja vzhodna Moldavija razglašena za republiko, Moldavci (Romuni) pa za samostojen narod. Jugoslavija je prav tako uvedla federativno ureditev. Razmejevanje med republikami ni bilo enostavno. Razen Bosne in Hercegovine, ki je zadržala svoje stare (dejansko še “turške”) meje, je bila drugod potrebna vrsta kompromisov. Pri tem je bila etnična sestava prebivalstva le eno med razmejitvenimi merili, ki ga niso dosledno upoštevali, čeprav naj bi z oblikovanjem republik zadostili prav potrebam etnično emancipiranih narodov. Analitiki so ocenjevali jugoslovansko federacijo kot zgleden primer ureditve medetničnih odnosov večnarodnih držav (Seton-Watson 1977: 148). Znotraj Srbije so oblikovali dve enoti: Avtonomno pokrajino Vojvodino in Avtonomno območje Kosmet. Omejitev je le okvirno upoštevala etnično razporeditev prebivalstva. Vendar notranje meje v okviru tedaj trdne jugoslovanske federacije, ki je razglašala “bratstvo in enotnost” kot eno ključnih vrednot, niso bile resen problem. Avtonomno območje Kosmet

je leta 1963 spremenilo svoj status in postalo Avtonomna pokrajina Kosovo in Metohija. Leta 1969 so ime kljub nasprotovanju srbskega prebivalstva poenostavili v SAP Kosovo.¹⁰ Z reformno ustavo leta 1974 je Kosovo pomembno okrepilo svoj položaj. Predvsem je naraščajočemu deležu albanskega prebivalstva dalo možnosti oblikovanja nacionalnih institucij. Zaradi vse močnejših pritiskov na eni ter realne populacijske in tudi (prikrite) ekonomske moči albanskega prebivalstva se je albanski nacionalizem stopnjeval. Leta 1981 so se začeli odprti konflikti in upori albanskega prebivalstva. Leta 1989 je bila avtonomija obeh pokrajin formalno ukinjena (Klemenčič in Žagar 2004d: 197–213). Federacija je tonila v vse večjo politično in gospodarsko krizo. Ker se je tedaj (1989–1991) v vseh evropskih državah sesul tudi socialistični družbeni red, je jugoslovanska federacija doživela kolaps. V naslednjem desetletju je sledila nova faza intenzivnih političnoteritorialnih sprememb z oblikovanjem novih nacionalnih držav na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Osamosvojitve Kosova je zadnje dejanje tega burnega procesa.

Razkroj Jugoslavije je treba gledati tako iz njene notranje (strukturne) kakor tudi širše geopolitične perspektive. Po razpadu vojaškopolične bipolarnosti sveta in socialističnih družbenih ureditev (zadržala se je le na Kitajskem, v Koreji ter na Kubi) so se večetnične države začele razkrajati. Čehoslovaška se je nedramatično razdelila, Sovjetska zveza se je ob nekaj lokalnih vojnah prav tako (razmeroma!) sporazumno razdelila, razkroj Jugoslavije pa je bil dramatičen in poln konfliktov. Toda ob tem ne smemo pozabiti tudi številnih regionalističnih gibanj v Evropi, ki so prav tako pripeljali do notranjih upravnih sprememb (unitarna Belgija je postala federacija, Španija je z regionalizacijo vsaj do neke mere zadostila nacionalnim težnjam Kataloncev, Baskov in Galižanov, ipd.). Obenem je Evropska gospodarska skupnost prehajala v novo obliko združene Evrope – Evropsko unijo (1992). Tako se je stari kontinent znašel v fazi naglih in velikih političnoteritorialnih sprememb, ki so vsekakor imeli določen odmev tudi na Balkanskem polotoku.

Medtem ko je Slovenija po krajši vojni zapustila jugoslovansko federacijo, je sosednja Hrvaška tonila v štiriletni krvav spopad. Na območjih z večjo prisotnostjo srbskega prebivalstva so se oblikovale "krajine", ki so oblikovale tudi nekatere organe začasne oblasti. Podobne tvorbe v tem obdobju zasledimo tudi na drugih kriznih območjih (Zupančič 2006). Obenem se je spremenil tudi način reševanja konfliktov. Namesto preprečevanja širjenja spopadov in diplomatskih dogovorov se je uveljavljal koncept mednarodnega intervencionizma (primer Kuvajta oziroma Iraka je dovolj zgovoren) in teritorialne rekonstrukcije. Vendar ima OZN kot formalno ključni dejavnik čedalje manjši vpliv. Namesto tega so se uveljavile druge sile, kar lepo razgalja geopolitično geometrijo na prelomu tisočletja. V teritorialno strukturo sedaj posegajo skupine držav, ki imajo do teh teritorijev določen strate-

10 Albanci imenu Metohija nasprotujejo; zanje je to Dukagjin.

ški interes. Prav kriza nekdanje Jugoslavije ter načini in oblike njenega reševanja kažejo, da je Balkanski polotok postal (ali ostal) presečišče interesov, zato pa tudi polje spopadov, kjer se srečujejo lokalni in globalni "igralci". Teritorialne spremembe so posledica in indikator teh burnih procesov. Čeprav je šlo pri vseh kriznih območjih na prostoru nekdanje Jugoslavije za medetnične vojne in obenem tudi spopade za ozemlje in življenjske vire, so bili koncepti reševanja s strani mednarodnih dejavnikov dejansko zelo različni. Na Hrvaškem so še prevladovali stari načini: mednarodne sile so torej zgolj preprečevale širjenje spopadov, v rekonstrukcijo države pa se niso spuščale. Krizo so razrešile hrvaške sile same in v dveh ključnih vojaških operacijah osvobodile državni teritorij (Hofbauer 2001a: 43–45). Po nekaterih virih naj bi hrvaški vojski pomembno pomagala ameriška vojska (Pirjevec 2001a: 418). V Bosni in Hercegovini je bilo drugače. Zapletene okoliščine spopadov vseh proti vsem ter oblikovanja začasnih lokalnih zavezništov so skušali mirovni posredniki urediti s koncepti regionalizacije in kantonizacije. Razmeroma močne mednarodne sile so bile pri ščititvi ogroženih skupin prebivalstva neuspešne in pogosto tudi nemočne. Nepregledno medetnično vojno so prekinile šele ZDA leta 1995 in z daytonskim mirom pripravile koncept sedanje dvostopenjske asimetrične federacije. Tako je bilo zadoščeno mednarodni politiki (praksi), ki se je v Evropi uveljavila po letu 1974: tezi o nespremenljivosti političnih meja. Bosna in Hercegovina je tako ohranila zunanji okvir (mejo iz leta 1991), notranje politične meje (ki so tudi varnostno in ekonomsko nadzorovane) pa so se dejansko prilagodile novi etnični situaciji in črti spopadov (Burg in Shoup 2000a). Zopet drugačen koncept reševanja so mednarodni dejavniki ubrali v Makedoniji. Po spopadih leta 1998 in predvsem 1999 na Kosovu, ki mu je sledila vojaška akcija zveze NATO proti Zvezni republiki Jugoslaviji, je sledil upor Albancev v zahodni Makedoniji. Večmesečni spopadi pomladi 2001 so zahtevali nad 200 življenj in povzročili precej materialne škode (Smith 2003: 57). Makedoniji je vojaško pomoč ponudila le Bolgarija, zahodne sile, že dobro zastopane v mirovni misiji UNMIK na Kosovu, pa so zahtevale od obeh strani prekinitev spopadov in začetek pogajanj. Sklenjen je bil t. i. ohridski sporazum, po katerem imajo Albanci v Makedoniji pravico do tretjinske participacije v državni administraciji. Albanci formalno niso dosegli teritorialne avtonomije v zahodni Makedoniji, dejansko pa jo imajo, saj nadzirajo vse ključne gospodarske, izobraževalne in tudi politične vzvode oblasti na lokalni ravni. Pri tem so bili pritiski zlasti EU na Makedonijo zelo močni; deloma so s tem celo pogojevali začetek pogajanj o vključevanju Makedonije v EU (Lovenjak 2006).

Kosovo je zopet drugačen primer, čeprav se vzročno tesno navezuje na prej omenjene procese etnično-teritorialnega združevanja nekdanje jugoslovanske federacije. Odprt konflikt se beleži od sedaj že odmaknjenega leta 1981 in je bil po svoje preludij v jugoslovansko politično in gospodarsko krizo. Vendar do širših spopadov v obdobju največje vojaške intenzivnosti med letoma 1992 in

1992 vendarle ni prišlo. Kosovski Albanci niso oblikovali posebnih osvobojenih ozemelj (etničnih enklav), kot se je to dogajalo na Hrvaškem in v Bosni, temveč so sledeč izkušnjam urbane in ruralne gverile oblikovali tajno vzporedno oblast, ki je zajemala praktično vse družbene sfere. Do izrazite teritorializacije je prišlo šele ob prelomu tisočletja. V enklavah so se znašli Srbi, ko so po napadu zveze NATO in odhodu srbske policije in vojske ostali sami. *Status quo* pod upravo UNMIK-a je vztrajal nekaj let in ni zadovoljeval nikogar. Po letu 2000 je bilo Kosovo že povsem ločeno od Srbije, ki je v vmesnem času izgubila tudi Črno goro (junija 2006). Po drugi strani pa UNMIK ni zadovoljeval albanskih (kosovarskih) interesov po neodvisnosti.

Zato se ob koncu pregleda teritorialnih sprememb seveda sproža vprašanje, v kolikšni meri osamosvojitve Kosova (februarja 2008) kot druge albanske države zmanjšuje krizni potencial v regiji in na splošno. Razpletanje jugoslovanske krize je privedlo do večje etnične homogenosti na nekaterih območjih (na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, na Kosovu in v zahodni Makedoniji), vendar je ustvarilo tudi dvojne nacionalne političnoteritorialne enote: Srbijo in Republiko Srbsko znotraj Bosne in Hercegovine na eni ter Albanijo in Kosovo na drugi strani.

Toda obenem je bistveno spremenjeno tudi razmerje sil, ki se je krepko nagnilo v prid moči tujih sil na Balkanskem polotoku. Močne ruske dominacije, ki je bila prek socialističnih režimov prisotna v obdobju hladne vojne, praktično ni več. Prav tako ni več politično in vojaško močnih držav v regiji sami. Vzpostavlja se ravnovesje med regionalnimi dejavniki in sorazmerno močnimi mednarodnimi silami (vojaške in civilne) v srednjem delu Balkanskega polotoka. Med Bosno in Hercegovino na zahodu ter kosovsko-makedonskim prostorom na vzhodu je vezni člen prav tako multietnična pokrajina Sandžak v sklopu Srbije. Z vstopom Romunije in Bolgarije v Evropsko unijo ter tudi v zvezo NATO se je oblikovalo zavarovanje vzhodnega loka Jugovzhodne Evrope, hkrati pa se je s tem onemogočil ruski strateški vpliv v tej regiji. EU je jasno nakazala smeri nadaljnje širitve tudi na preostali del Balkanskega polotoka. Območje je hitro dobilo ime "Zahodni Balkan". Zato pri podpori novonastali državi Kosovo s strani ZDA in tudi ključnih evropskih držav ne gre zgolj za eno od oblik reševanja kriznega območja, temveč tudi za spreminjanje strateških razmerij.

ALBANCİ

Albanci sodijo med izvorno najstarejša ljudstva Balkanskega polotoka. Jezik – albanščina je posebna veja indoevropske jezikovne skupine in sodi med tiste jezike, ki nimajo posebnih sorodnosti z nobeno drugo skupnostjo. Zaradi očitnih romanskih jezikovnih vplivov so jim nekateri avtorji pripisovali imigrantsko poreklo (iz takratnih rimskih provinc Trakije in Dacije) (Stipčević 1984a: 12), kar pa drugi argumenti, predvsem etimologija toponimov na bistveno širšem območju od današnje albanske poselitve, gladko zanikajo (Stipčević 1984b: 14). Albanci naj bi bili potomci Ilirov, staroselcev obširnih predelov Balkanskega polotoka, ki naj bi v antiki naseljevali razmeroma na gosto tudi predele današnje severne Grčije, torej Epir in Tesalijo (*Leksikon Minerva* 1936: 51). Starejši viri govorijo tudi o Arnavtih oziroma Arbanasih (isti vir), pa tudi Šiptarjih (nekaj časa je v mednacionalnih odnosih ta izraz veljal za slabšalnico), čeprav je v resnici albanski endonim iz besede *Shqiptar* (dobesedno: 'sin orla') (*Slovenski etnološki leksikon* 2004: 605) in je torej original. Ker gre za kulturno, jezikovno in versko raznoliko skupnost, se podatki o njihovem skupnem številu precej razlikujejo. Tako govorijo nekateri o skupno petih milijonih Albancev (Klemens 1995: 112), drugi o 5.414.000 (od tega 3.098.000 v Albaniji) (Pan in Pfeil 2000: 17), drugi pa o 6,1 milijona (od tega tri milijone v Albaniji), medtem ko naj bi bilo govorcev celo več – osem milijonov (*Veliki slovenski leksikon* 2007: 33). Poleg sklenjene poselitve na Balkanskem polotoku je pomembno jedro stalne tradicionalne naselitve tudi albanski jezikovni otok v Italiji (t. i. Italo-Albanci), ki je nastal kot rezultat bega pred turškim nasiljem in podprto islamizacijo v obdobju od 14. do 17. stoletja, največ pa v 15. stoletju. Ti se imenujejo tudi Arbereši (alb. *Arbëreshi*) in so po veroizpovedi grkokatoliki. Prebivajo v pokrajinah Kalabrija, Apulija in Lukanija; največ jih je v provinci Cosenza. Tam se je v izolaciji ohranil stari arhaični albanski jezik v govoru in liturgiji, ne pa tudi v drugih oblikah jezikovne rabe. Po nekaterih virih naj bi jih bilo okrog 100.000 (Zimpel 1997: 15, 36), kar je krepka redukcija; še v drugi polovici 19. stoletja naj bi jih v 79 občinah prebivalo skoraj 200.000 (Drançolli 1984a: 32). Okoli pol milijona Albancev živi v evropski, neznano število (a gotovo vsaj nekaj deset tisoč) pa v ameriški diaspori. Slednji so rezultat tako posamičnega razseljevanja zaradi gospodarskih razlogov (predvsem z območij nekdanje Jugoslavije), kakor zaradi neznosnih gospodarskih razmer in političnih nemirov v letih 1996 in 1997 tudi množičnega bega iz Albanije. Tedaj se je v kratkem času izselilo najmanj 500.000 ljudi (Natek 2000: 12); nekateri ocenjujejo albanski eksodus na okrog 700.000 (*Der Fischer Weltalmanach* 1999: 36).

Družbena in verska struktura sta pri Albancih nekoliko posebni, medtem ko se praktično vsi balkanski narodi tesno navezujejo na eno samo religijo, to je pravoslavje (kar je v veliki meri zasluga avtokefalnosti pravoslavnih – "narodnih" cerkva; to poudarja tudi njihov nacionalni značaj). Delni izjemi so tukaj le Hrvatje (tesna navezanost na katoliško cerkev) in Bošnjaki (prej muslimani; sicer pa v

veliki večini sunitiski muslimani). Pri Albancih je drugače. Zaradi trde protiverske politike v Albaniji (vera je bila v obdobju 1967–1990 uradno prepovedana) je po uradnih podatkih tam velik del versko neopredeljenih oziroma so agnostiki, od verujočih pa naj bi bilo okoli 65 odstotkov muslimanov (večidel suniti, nekaj pa je tudi Bektašev, manjše muslimanske ločine), 20 odstotkov pravoslavnih (večinoma na jugu Albanije; organizirani so v avtokefalno albansko pravoslavno cerkev), okrog 13 odstotkov pa je katoličanov (vključno z grkokatoliki – uniati; prebivajo predvsem na severu države v okolici Skadra in gorati pokrajini Malesiji vzhodno od Skadra; odtod tudi (starejše) ime Malisori (v prostem prevodu: gorjanci)) (Zimpel 1997: 330). Prav tako so katoliki v sicer redko naseljenih Mirditih (in se tudi prebivalci imenujejo Mirditi). V Črni gori je še nekaj albanskih katoličanov, nekaj krajev na zahodnem Kosovu ter v zahodni Makedoniji; sicer pa so v nekdanjem jugoslovanskem prostoru prevladovali sunitiski muslimani. Vera in verske organizacije torej ne igrajo (kakor pri vseh sosednjih narodih) pomembnejše integrativne vloge. Mnogo pomembnejši dejavnik povezovanja je jezik, ki pa se tudi deli na dve med seboj dokaj različni narečji: severno gegovščino in južno toskovščino; ločnica med obema naj bi potekala po reki Shkumbi.

Ne glede na versko pripadnost je vsem skupna močna rodbinska povezanost, ki je nekoč igrala ključno preživetveno vlogo. Posebno v goratem, močno razgibanem površju z velikimi razdaljami med naselji je bila vloga velike družine skoraj nenadomestljiva. Ta družbeni arhaizem je sicer znan tudi še pri nekaterih gorjanskih skupinah starega avtohtonega prebivalstva balkanskega polotoka, toda tako močno kot med Albanci zanesljivo pri nobenem (Jezernik 2004). V to tradicijo sodi tudi krvno maščevanje, ki je bilo posebno med gorjanskimi rodovi splošno razširjeno. V Albaniji so ga zakonsko ukinili leta 1953 (Pushka 1978: 52–54). Pri tem verska pripadnost očitno ni igrala resne vloge, saj je bila rodovna ureditev celo najmočnejše zasidrana prav med katoliškimi Malisori v gorati severni Albaniji. Nekateri avtorji namigujejo tudi na velik obrambni pomen rodbinskih zadrug. V času turškega gospostva ni imelo primarne obrambne vloge pred turškim nasiljem, temveč pred nenadejanim nasiljem lokalnih velikašev. Muslimani so se lahko v večji meri naslonili na pomoč turške uprave, vojske in drugih institucij (kolikor so sploh delovale!), drugim je ostala samopomoč. Gorjanski rodovi so zato praktično živeli neodvisno po nenapisanem pravu (Kanun Lek Dukagjinit) (Sušnik in Šarabon 1914a: 84–88). Na Kosovu in v zahodni Makedoniji so bile rodovne vezi zelo močne tudi v moderni dobi in celo pri urbanem prebivalstvu. Na individualni ravni je bila to krepka ovira, rodovnemu (družinskemu) poglavarju pa je omogočalo veliko gospodarsko moč. To so tudi s pridom izkoriščali in makedonski in srbski kmetje so bili brez resnih konkurenčnih možnosti pri kupovanju posesti. Posebej v zahodni Makedoniji so na ta način Albanci naglo širili obseg kmečkih posesti, ki so jih za nizko ceno kupovali od Makedoncev. Ti so zemljo radi proda-

jali pri odhodu v mesto, kjer so (neformalno) imeli prednosti pri zaposlovanju v neagrarnih dejavnostih (Trifunski 1988a: 145–161).

Rodovna ureditev, velike družine in delovanje vzporednih nenapisanih pravnih praks je spodbujalo tudi številčnost družin kot neke vrste obrambni mehanizem. Močno patriarhalni družbeni odnosi so bili dodaten dejavnik (Trifunski 1988b: 102–113). Isti vir navaja krepke razlike v demografski rasti med Albanci in Makedonci, kar je v nekaterih predelih močno spremenilo etnično podobo. Na Kosovu se to kaže še bolj očitno; številčnost albanskega prebivalstva je stalno naraščala. Ker se je z izboljšanjem življenjskih razmer daljšala tudi življenjska doba, je prišlo do demografskega prehoda med Albanci vsaj eno generacijo pozneje kot npr. med Srbi. K temu moramo prišteti še tendenco odseljavanja Srbov zaradi boljših možnosti v mestih, predvsem Beogradu. Vendar pa analize kažejo na rahle spremembe v demografskem obnašanju ter družbenih (tudi družinskih) odnosih tudi pri kosovskih Albancih (Islami 1981). Trifunski odmerja pomembno vlogo pri številčnem porastu Albancev tudi njihovim asimilacijskim zmožnostim. Ker so imeli kot pretežno muslimani v času turške dominacije položaj vodilne etnične skupine, so zato ob čvrstem obstoju družbenih tradicij svojo številčno moč krepili tudi z vključevanjem preostalega prebivalstva. V mešanih porokah, pogosto tudi nasilno sklenjenih (ugrabitve deklet ali celo žena niso bile redkost), je bila asimilacija skoraj dosledno enosmerna (proalbanska); vključevali so pač samo ženske, ne pa moških. Nasprotni primeri so dokaj redki (Trifunski 1988c: 114–125).

Naposled opravimo še z eno kontradiktorno tezo o Albancih: o selitveni mobilnosti. Zlasti srbski viri navajajo močan selitveni tok tudi v novejših obdobjih. Beg pripadnikov manjšin in tudi Albancev v Makedonijo in na Kosovo naj bi bil predvsem rezultat tiranije totalitarizma Enverja Hoxhe (Šaranović 1981). Trifunski je na podlagi večletnega terenskega proučevanja dokazal priseljenko poreklo številnim albanskim družinskim zadrugam v Pologu (zahodna Makedonija) (Trifunski 1988d: 13–70). Vendar so bili selitveni tokovi predvsem proti današnjemu Kosovu že v odmaknjeni preteklosti dokaj intenzivni. Cvijić trdi, da so se že med 6. in 8. stoletjem albanska (ilirska) plemena umikala pred slovanskim (srbskim) naselitvenim valom proti današnji gorati Albaniji. Toda slovanski naselitveni val je sledil zlasti po dolini Drima v smeri proti jadranskim obalam (Cvijić 1966: 138–40); teza ima precej pristašev. Sušnik in Šarabon temu pritrjujeta in dobo srbskega despotstva imenujeta "zlato dobo" tudi za Albance. Sobivanje Albancev in Srbov tudi po prepričanju nekaterih albanskih avtorjev tedaj ni bila resna težava, saj navajajo več medplemiških in celo dinastičnih porok in drugih oblik sodelovanja. Sodelovali so tudi z Balšići (vladarji Zete) in Dubrovniško ter Beneško republiko, ki je imela ob jadranski obali več posesti; najpomembnejši je bil Drač. Ko so v 14. stoletju večji del Balkanskega polotoka osvojili Turki in uničili cvetoče gospodarstvo srbske srednjeveške države, so se začeli obratni procesi. Sledilo je dolgo obdobje negotovosti in manjših uporov, v katerih so bili Albanci celo boljši.

Jurij Kastriot (Gjergj Kastrioti), imenovan tudi Skenderbej (Skenderbeg), je sredi 15. stoletja zanetil upor in se nekaj desetletij uspešno upiral turškim napadom in celo oblikoval dejansko neodvisno oblast v osrednji Albaniji. Po njegovi smrti so Turki območje zavzeli, veliko Albancev pa se je prek morja izselilo v Italijo in nekaj tudi v Dalmacijo (Drançolli 1984b: 28–33). Nekateri avtorji so prepričani, da je k naglemu uveljavljanju islamske veroizpovedi med Albanci prispevalo zlasti dejstvo, da so bili praktično brez lastne cerkvene infrastrukture. Ta primanjkljaj na eni strani ter privlačnost različnih služb rastočega turškega imperija so prispevali k islamizaciji albanskega življa. Religiozna pripadnost je bila vsaj generacijo ali dve pogosto le delna; islamizirali so se predvsem moški. Nasploh naj bi bile na območjih z naglimi političnimi spremembami tudi religiozne konverzije razmeroma pogost pojav (Duijzings 2005a: 30). Spremembe verske pripadnosti so postopoma vplivale tudi na selitvene tokove ter asimilacijske procese. Vsekakor se je začela prebivalstvena slika današnjega Kosova v 15. stoletju bistveno spreminjati. Nikolić in Vučković (1996) v svoji analizi trdita, da je bilo na ozemlju današnjega Kosova slovanskega (srbskega) prebivalstva še dobrih 90 odstotkov. Delež Albancev je zaradi doseljevanja in tudi asimilacije postopno naraščal. V 19. stoletju so prevladovali kot lastniki posesti in tudi številčno. Nekateri viri govorijo o pomembnih albanskih kolonijah tudi v Sandžaku. Novi Pazar naj bi imel na prelomu stoletja dve tretjini albanskega prebivalstva (Pushka 2000: 129). To ne čudi, saj se jih je veliko udinjalo v turški vojski in administraciji (Altić-Slukan 2006: 75–93). Viri poročajo o zelo slabem položaju krščanskih ljudstev pod pozno turško oblastjo: poleg marginalnega družbenega položaja jim je bila v največjo nadlogo predvsem kaotična in od lokalnih velikašev odvisna oblastna struktura, ki je delovala skoraj povsem samovoljno. Vendar vodilne strukture niso bile *a priori* protisrbske, temveč na splošno usmerjene proti krščanskemu prebivalstvu. Tako so bili katoliški Mirditi v Albaniji v povsem podobnem položaju kot Srbi na Kosovu (Sušnik in Šarabon 1914b: 28–29). V opisanih okoliščinah so bile velike družine oziroma tesna rodovna povezanost gospodarska nuja. Etnično razlikovanje – tako Duijzings v svoji študiji – naj bi še na začetku 19. stoletja ne bilo posebej ostro. Za preživetje rodovne skupnosti so bila v kaotični družbeni situaciji usihajočega otomanskega imperija pač pomembna lokalna partnerstva ne glede na etnično (jezikovno) poreklo. Značilen primer tega je albanski klan, ki je več desetletij ščitil sloviti srbski samostan Dečani pred nasiljem roparjev iz drugih klanov. Še več: v letih 1901–1902 je samostan pred albanskimi grožnjami varoval oddelek turške vojske (Viski Dečani Monastery 2007: 24–25).

Albanci nesporno izstopajo kot demografsko najmlajši in tudi najbolj vitalen evropski narod. V vseh državah, kjer nastopajo bodisi kot večinski narod bodisi manjšina, izstopajo z visoko rodnostjo. Ta je še najmanjša v Albaniji, kar je v prvi vrsti posledica velikega odselitvenega vala sredi devetdesetih let 20. stoletja. Posamezna območja tako že beležijo demografski upad in celo opuščanje kul-

turne pokrajine. Razlike v demografski rasti so postale očitne v šestdesetih letih prejšnjega stoletja z nastopom industrializacije in moderne urbanizacije, ki sta prej in intenzivneje zajela nealbansko prebivalstvo (npr. na Kosovu). Nekoliko pozneje se je začel – kot smo že prej omenili – tudi val posamičnega odseljevanja Srbov, Črnogorcev in drugih skupin zaradi slabih gospodarskih razmer in tudi različnih pritiskov. Občutna nihanja števila manjših etničnih skupin na Kosovu pa lahko pripišemo tako slabostim statističnega popisa kakor tudi inkorporaciji zlasti v albanski etnični korpus (podobno kot ugotavlja Trifunovski za razmere v Makedoniji).

Tabela 1: Narodna sestava prebivalstva Kosova v obdobju 1921 – 1991; statistični popisi

Leto popisa	Srbi	Črnogorci	Hrvati	Albanci	Muslimani	Romi	Turki	Ostali	Skupaj
1921 št. %	92.490 21,1	(skupaj s Srbi)	2.700 0,6	288.907 65,8	13.630 3,1	11.000 2,5	27.920 6,4	2.360 0,5	439.007 100
1931 št. %	148.809 26,9	(skupaj s Srbi)	5.555 1,0	331.549 60,1	24.760 4,5	14.014 2,5	23.698 4,3	3.679 0,7	552.064 100
1939 št. %	213.746 33,1	(skupaj s Srbi)	7.998 1,2	350.946 54,4	26.215 4,1	15.221 2,4	24.946 3,9	5.940 0,9	645.012 100
1948 št. %	171.911 23,6	28.050 3,9	5.290 0,7	498.242 68,5	9.679 1,3	11.230 1,5	1.315 0,2	2.103 0,3	727.820 100
1953 št. %	189.869 23,5	31.343 3,9	6.201 0,8	524.559 64,9	6.240 0,8	11.904 1,5	34.583 4,3	3.541 0,3	808.141 100
1961 št. %	227.264 23,6	37.588 3,9	7.251 0,8	646.805 67,2	8.026 0,8	3.202 0,3	25.784 2,7	8.310 0,7	963.988 100
1971 št. %	228.264 18,4	31.555 2,5	8.264 0,7	916.168 73,7	26.357 2,1	14.493 1,2	12.244 1,0	6.248 0,4	1.243.693 100
1981 št. %	209.498 13,2	27.028 1,7	8.717 0,6	1.226.736 77,4	58.562 3,7	34.126 2,2	12.513 0,8	7.260 0,4	1.584.441 100
1991 št. %	195.301 10,1	20.045 1,0	8.161 0,4	1.607.609 82,2	57.408 2,9	42.806 2,2	10.838 0,6	12.498 0,7	1.954.747 100

Viri: Statistički godišnjak Jugoslavije (1981) Beograd: Savezni zavod za statistiku; Nikolić G. in M. Vučković (1996) *Stanovništvo Kosova od 1918. do 1991 godine sa osvrtom na prethodni istorijski period*. München: Slavica & Carniola Verlag, (po Klisarič, Nina (2004) Seminaraske naloga. Ljubljana: FF, Oddelek za geografijo).

Tabela 2: Primerjava števila Albancev v Albaniji, na Kosovu in v Makedoniji v obdobju od 1921 do 2002

Država	Albanija		Kosovo		Makedonija		Skupaj	
Leto popisa	Število	% od vseh	število	% od vseh	število	% od vseh	Skupaj	Indeks rasti
1921	736.000	64,6	288.907	25,4	110.669	10,0	1.135.576	100
1931	925.600	66,8	331.549	23,9	129.150	9,3	1.386.299	122,1
1948	1.075.500*	64,5	498.242	29,8	95.900	5,7	1.669.642	120,4
1953	1.349.100*	66,2	524.559	25,8	162.500	8,0	2.036.159	122,0
1961	1.810.000*	68,5	646.805	24,5	183.108	7,0	2.639.913	129,7
1971	1.886.400*	61,2	916.168	29,8	279.900	9,1	3.082.468	116,8
1981	2.539.900*	62,1	1.226.736	29,9	373.700	7,9	4.136.336	134,2
1991	3.117.600*	60,5	1.607.609	31,2	429.600	8,3	5.154.809	124,6
2002	2.975.000*	55,8	1.850.000	34,7	509.083	9,5	5.334.090	103,5

Viri: Eberhard Piotr (2003) *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe*. New York: M. E. Sharpe Ltd.: 337–420.

Zupančič Jernej (2006) "Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja." *Razprave in gradivo* 48/49: 124–154.

Opomba: popisi v Albaniji so bili 1945, 1955, 1960, 1969, 1979, 1989; za 2002 ocena po Fisher *Weltalmanach* 2008.

Prebivalstvena rast torej ni bila povsem enakomerna. V Albaniji se je začela rahlo upočasnjevati v sedemdesetih letih. V devetdesetih letih je opazen manjko prebivalstva zaradi odseljevanja iz Albanije, kar je okrepilo albansko diasporo. Ta je v evropskih državah številčna in dobro organizirana ter zaradi rodbinskih vezi in tudi bližine močno povezana z izvirnim okoljem. Zato lahko vsaj v prvi generaciji pričakujemo skromno asimilacijo albanskega življa v tujini. Kljub temu pa je očitno premikanje prebivalstvenega težišča albanskega etničnega korpusa na Kosovo.

ALBANSKO VPRAŠANJE IN GENEZA ALBANSKO-SRBSKEGA KONFLIKTA

Albansko vprašanje je postalo politični problem v drugi polovici 19. stoletja, ko so po ozemlju današnjega Kosova in Albanije začele segati osamosvojene sosednje države Srbija, Grčija, Bolgarija in Črna gora. Albansko narodno gibanje je imelo skoraj povsem identične cilje kot prej omenjene države. Toda v spopadu za ozemlje so se namesto lokalnih, parcialnim interesom podrejenih zaveznikov, oblikovale nove povezave, ki so se nujno sklicevale na pripadnost širšemu etnič-

nemu korpusu. Albanci so bili v težjem položaju, saj jih je veliko zaradi vključenosti v turški administrativni in vojaški aparat omahovalo pri radikalizaciji političnih ciljev, na drugi strani pa niso imeli izoblikovanih nobenih institucij nacionalnega značaja. Religija, ki je bila pri drugih balkanskih narodih zaradi čvrste hierarhije krepka zaslomba nacionalnih ideologij, je bila pri Albancih spričo večreligioznosti sama po sebi le skromen dejavnik. Poglavitni element narodne pripadnosti je postal jezik. Uvajanje albanščine je bilo dokaj težavno, saj turške oblasti nasploh niso imele dosti posluha za izobraževalni sistem. V teh maloštevilnih šolah so poučevali v turškem, grškem in italijanskem jeziku. K vzniku albanskega šolstva so poleg domačih poskusov precej prispevali tudi jezuiti in frančiškani, ki jih je podpirala Avstro-Ogrska. Podpora verjetno ni bila brez političnih kalkulacij, saj naj bi razvoj albanske nacionalne ideje po eni strani slabil "bolnika ob Bosporju" – Turčijo, po drugi pa preprečeval širitev Srbije proti jugu in s tem njeno krepitev (Vickers 2006a: 27). Sčasoma je prišlo do močnega albanskega kulturnega gibanja in literarnega razcveta. Kulturni razvoj je krepil narodno zavest, ni pa uspel združiti različnih struj v enotno politično gibanje. Pri albanskem narodnem prepovedu (*rilindja*) je imela precejšnjo vlogo tudi takratna albanska diaspora v Istanbulu in Italiji. V otomanski prestolnici so tedaj kulturno in vse bolj politično delovali bratje Frashëri, ki so bili vplivni tudi v bolj liberalnih turških krogih. Imeli so močan vpliv zlasti na večinski muslimanski del albanske populacije. Zahtevali so avtonomno Albanijo znotraj otomanskih državnih okvirov. Sorazmerno vpliven dejavnik so postali tudi Albanci v Italiji, ki so jim takratne politične struje italijanskega *risorgimenta* navdihnile sorodne ideje o neodvisni in združeni Albaniji. Oblikovali so tudi poseben "komite za albansko vprašanje na vzhodu" (Malcolm 2002a: 219–222). Vendar zaradi velikih političnih in ideoloških razlik ni prišlo do združitve idej obeh glavnih političnih struj. Na severu Albanije je med katoliškimi Mirditi zorela ideja o avtonomni ali pa celo povsem neodvisni katoliški albanski kneževini (Malcolm 2002b: 218). Ko so se s stopnjevanjem pritiskov balkanskih držav in njihovih močnih evropskih zaveznic proti Turčiji odprle možnosti za velike ozemeljske spremembe v letih 1876–1878, je albansko nacionalno gibanje izkazalo tudi državotvorne ambicije. V nizu uporov in rusko-turške vojne je morala slednja priznati poraz in pristati na krepko skrčenje turškega ozemlja na evropskih tleh. Mir v San Stefanu marca 1877 je oblikoval veliko Bolgarijo, ki je zajela tudi nekatera ozemlja, naseljena delno ali pretežno z Albanci (in jih je albansko narodno gibanje smatralo za svoja). Albanska reakcija na "sanstefanske" meje je bilo oblikovanje "Prizrenske lige". To je bil torej odpor proti teritorialni širitvi slovanskih držav Bolgarije, Črne gore in Srbije na "albanska" ozemlja (Vickers 2006b: 29–30). Liga je združevala islamski del Albancev. Razmeroma hitro so se začela kazati ostra nasprotja med zmernim proturškim (avtonomaškim) in radikalnim proalbanskim krilom. Po nekaj uporih je Liga v nekaterih območjih, tudi na

Kosovu, začasno vzpostavila albansko oblast. Toda neenotnost je bila usodna in Turki so leta 1881 albansko avtonomijo zatrli (Chiari in Keßellring 2006a: 46–47).

Oblikovanje močnih slovanskih držav na Balkanskem polotoku zlasti Avstro-Ogrski in Nemčiji ni bil pogodu, saj je posredno krepil tudi ruski vpliv v regiji. Zato je le pol leta po San Stefanu sledila temeljita teritorialna revizija balkanskih meja. Berlinski kongres (1877) je Turčiji omogočil ponovno zasedbo vsaj dela nekdanjih otomanskih ozemelj. Kljub temu pa so se vse balkanske države ozemeljsko povečale. Z osvojenih predelov Srbije se je moralo turško prebivalstvo izseliti. Med izseljenci je bilo tudi veliko Albancev, ki so se naseljevali zlasti na ozemlju današnjega Kosova. Selitveni tokovi so spodbujali etnično polarizacijo, medetnični odnosi pa so se vse bolj zaostrovali. Za isto (kosovsko) ozemlje so tekmovali nacionalizmi Srbov, Albancev in deloma še Bolgarov. Turška državna oblast je bila na omenjenih območjih šibka, kar je dopuščalo lokalnim velikašem skoraj proste roke. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine se je trgovina prek Kosova in Sandžaka močno zmanjšala. Nasploh je gospodarstvo nazadovalo, kar je spodbujalo odselitvene težnje zlasti med Srbi (ki so se lahko umikali v Srbijo). Kljub temu se je etnična sestava prebivalstva današnjega Kosova v tem nemirnem, kaotičnem obdobju prav zaradi selitvenih tokov izdatno popestrila. Poleg Albancev in Srbov kot najštevilčnejših skupnosti je bilo veliko zlasti Turkov, naraščal je delež muslimanskih Slovanov, pa tudi Vlahov, Romov in Egipčanov.¹¹ Prisotni so bili tudi Čerkezi, Kurdi, Judje, Armenci in Grki (Malcolm 2002c: 202–215). Zaradi neznosnih razmer so bili upori zelo pogosti. V teh so lokalna partnerstva pogosto preseгла etnične okvire. Upori so rahljali turško vojaško moč na evropskih tleh. Albanske struje so kljub številnim nasprotjem, izvirajočih predvsem iz raznolike verske sestave in tudi medplemenskih (medklanovskih) sporov ter zamer, postopoma preraščale v prikrito regionalno silo (Gawrich 2006).

Leta 1912 je prišlo do protiturške vstaje na skoraj celotnem Kosovu (Chiari in Keßellring 2006b: 47). Oktobra istega leta so združene sile mladih balkanskih držav Srbije, Črne gore, Grčije in Bolgarije napovedale vojno Turčiji. V borih dveh mesecih je morala Turčija kloniti. Po nekajmesečnem premirju je na mirovni konferenci v Londonu izgubila večino evropskega ozemlja, ostalo ji je le zaledje Istanbula. Veliko večino ozemlja, naseljenega z Albanci, sta osvojili Srbija in Črna gora. Albanija je novembra 1912 razglasila neodvisnost. Državo sta pri njenih prvih korakih podprli zlasti Nemčija in Avstro-Ogrska, da bi preprečili krepitev Srbije kot regionalne balkanske sile. Zaradi pritiskov je morala Črna gora odstopiti že osvojeni Skadar Albaniji. Nesoglasje med zaveznicami je hitro privedlo do druge balkanske vojne (junij–avgust 1913). Poražena Bolgarija je morala odstopiti nekatere dele ozemlja svojim sosedam, tudi Turčiji (*Veliki slovenski leksikon*

11 Gre za skupino Romov (tedaj so jih na splošno imenovali Cigani), ki sami zase trdijo, da izhajajo iz Egipta.

2003: 148). Albansko vprašanje se je pojavilo kot pereči problem razdeljenosti Albancev. Srbija, ki je z osvojitvijo Kosova dosegla pomembne, ne pa tudi ključne politične cilje (ni uspela doseči morske obale), se je soočila s svojim problemom "južnih pokrajin", ki so bile etnično makedonske (in za Bolgare seveda bolgarske!) in albanske (deli zahodne Makedonije in predeli Kosova). Srbski pritisk je z različnimi oblikami nasilja na Kosovu skušal potisniti čim več albanskega življa v izseljenstvo. Čeprav so v pripravi na vojaške operacije poleti 1912 računali tudi na pomoč lokalnih albanskih upornikov, so v valu vojaške invazije proti Turkom in tudi pozneje uprizorili precej masakrov albanskega prebivalstva. Posebna oblika nasilja je bilo tudi nasilno spreminjanje verske pripadnosti (iz islama in katolištva v pravoslavlje), posebno v predelu Metohije, ki je prišla pod črnogorsko oblast. Pozneje so sledili ukrepi proti "razbojništvu", ki so ga srbske oblasti proti Albancem zelo dosledno izvajale (Malcolm 2002: 252–257). Proti temu so se uprle manjše skupine Albancev ('kačaki'; alb. *kaçak*). Protialbansko ravnanje se je Srbom kmalu maščevalo. Leta 1914 se je začela prva svetovna vojna. Srbska vojska je po začetnih uspehih na Kolubari in Ceru morala kloniti pred avstrijsko-bolgarsko premočjo. Vojska se je prek Kosova in Albanije umikala proti jadranski in jonski obali. Območje Kosova so začasno zasedle avstrijske enote, v manjši meri pa tudi bolgarske. Albansko prebivalstvo jih je sprejelo večinoma s simpatijami (kot osvoboditelje), mnogi so tudi sodelovali pri napadih na umikajočo se srbsko armado. Proti bolgarski okupaciji so se zaradi slabega ravnanja pogosto upirali vsi, ne glede na etnično poreklo. Poleti 1918 se je začela avstrijska oblast umikati pred srbsko in francosko. Kosovo je znova postalo del Srbije (Malcolm 2002e: 259–263), ki se je po razpadu habsburške monarhije ozemeljsko skoraj podvojila. Oblikovala se je Država SHS, poznejša Kraljevina Jugoslavija, v kateri so imeli Srbi politično prevlado. Na mirovni konferenci je Albanija zahtevala revizijo meja, toda ostalo je pri starem. Še leta 1921 je na ozemlju med Prizrenom in Drimom prišlo do vstaje in razglasitve "Mirditske republike", ki pa so jo jugoslovanske (srbske) oblasti zatrle (Magocsi 2002d: 166–167).

Jugoslovanske oblasti so se zavedale težavnosti albanskega vprašanja. Pričakovanja, da bo s sistematičnim pritiskom asimilacijska politika uspešna, so se hitro izjalovila. S kolonizacijo Srbov in Črnogorcev so skušali nekoliko razredčiti sorazmerno kompaktnost albanske poselitve na nekaterih kosovskih predelih. V dvajsetih letih 20. stoletja je nastal podroben načrt Vasa Čubrilovića o izselitvi Albancev v Turčijo. Turčija je bila pripravljena sprejeti do 250.000, po nekaterih virih pa celo 400.000 albanskih muslimanskih izseljencev in jih (s finančno podporo Jugoslavije) naseliti na Anatolski planoti v osrednji Turčiji. Načrt je bil operativno in diplomatsko zahteven, zato se je zavlekel v pozna trideseta leta. Realizacijo preselitve je prekinila druga svetovna vojna (Hoxha 1984). Kljub temu pa so po ocenah izselili do 100.000 jugoslovanskih državljanov, večinoma Albancev (Malcolm 2002f: 286). Kosovo se je torej po spremembi političnih meja zopet zna-

šlo v položaju popolne periferije; le oblasti so se zamenjale. Čvrstemu srbskemu primežu so se Albanci upirali, kjer se je le dalo. Kačško gibanje se je obnovilo in vse bolj ustvarjalo dualni sistem oblasti: legalno jugoslovansko (srbsko) in ilegalno albansko. Upor Azema Bejte, ki je zajel obsežna območja in razpolagal z nad 10.000 oboroženimi pripadniki, je bil resna grožnja (Malcolm 2002g: 266–286). Pri tem ne gre prezreti rastoče vloge Italije v omenjeni regiji. Potem ko je po prvi svetovni vojni postala najpomembnejši gospodarski partner Albanije, se je njen vpliv širil tudi prek albansko-jugoslovanske meje. Leta 1939 je Mussolinijeva Italija zasedla Albanijo, dve leti pozneje pa je po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo ponovno prišlo do velikih ozemeljskih sprememb. Velika Albanija pod italijansko upravo je segla v obe konkurenčni državi: na Kosovo in v Makedonijo v Jugoslaviji ter severni Epir v Grčiji. Radikalni medetnični odnosi na Kosovu so se nadaljevali, le da so bili sedaj žrtve predvsem Srbi in druge nealbanske etnične skupnosti. Pri tem so bili najbolj dejavni t. i. “balisti” (“narodno gibanje” – alb. *Balli Kombëtar*), desnoekstremna albanska struja (Malcolm 2002h: 291–313). Na drugi strani so v partizanskem odporniškem gibanju sodelovali tudi Albanci. Med jugoslovanskimi in albanskimi komunisti je bilo precej sodelovanja tudi še nekaj let po drugi svetovni vojni, zahvaljujoč znatni Titovi medvojni podpori. Vendar pa ideološka sorodnost ni uspela preseči realnih napetosti in starih zamer, še manj pa se izogniti tujim strateškim težnjam, v katerih sta se znašli obe državi po koncu druge svetovne vojne. Nedvomno pa je na razmeroma tesno jugoslovansko-albansko navezo vplival razvoj v Grčiji. Ta južna sosedja je imela neprikrite teritorialne zahteve po južni Albaniji, ki je naseljena z razmeroma številčno grško manjšino. (Albanske in grške ocene števila grškega prebivalstva v južni Albaniji se močno razlikujejo. Po nekaterih grških ocenah naj bi jih bilo okrog 300.000) (Meta 2006a: 207–209). Vendar je tudi Albanija po drugi svetovni vojni (kakor tudi že po prvi!) zahtevala pokrajino Camëria (Epir) zase. Odnosi so bili zelo napeti tudi zaradi albanske podpore grškim komunistom v državljanski vojni (Meta 2006b: 286–288). Čeprav je albansko politično vodstvo ob resoluciji informbiroja nastopilo proti Jugoslaviji verjetno tudi zaradi preračunljivosti na račun možnih sprememb meja, je bila naslonitev na močni sovjetski blok tudi odraz odkrite ameriške pomoči Grčiji v boju s komunistično gverilo. Vsekakor so ti procesi vplivali na zapiranje Albanije pred sosedami, na koncepcijo totalne obrambe z množico utrdbenih linij in bunkerjev, ki so se pozneje množili brez resne obrambne oziroma vojaške logike. Na ta način so se stiki z Albanci v sosednjih državah praktično prekinili za skoraj pol stoletja. Ilegalni prebegi so bili usmerjeni kamorkoli, najlažje pa je bilo doseči zahodno Makedonijo in Kosovo, kjer so bili Albanci že naseljeni. Točno število prebežnikov ni bilo nikoli ugotovljeno, vendar ni bilo ravno skromno (Šaranović 1981b: 71–75). Isti vir poroča tudi o številnih mejnih incidentih in grobem odnosu do manjšin v Albaniji ter spodbujanju upornišva med kosovskimi Albanci.

Družbeni položaj Albancev je bil tudi po drugi svetovni vojni zelo neugoden. Razdeljeni so bili med tri države, od katerih je le Albanija razvila vse nacionalne institucije. Toda bila je povsem zaprta totalitarna država, ki kljub nekaterim izjemnim pogojem (rudno in energetske bogastvo ter odlična prometna lega) ni omogočala gospodarskega razvoja. Zato je bila komunikacija z Albanci v Jugoslaviji in Grčiji močno otežena in iz ideoloških razlogov reducirana na komunistično in nacionalistično propagando. Realne pomoči albanske skupnosti od Albanije niso mogle pričakovati. Albanija je razpolagala s skromnimi potenciali, infrastruktura je bila nezadostna, politični, gospodarski in kulturni odnosi s sosedami pa napeti (Kohl 1998: 98–104). Vendar so tudi sosednje države zaradi zaprte, a obenem tudi etnično agresivne albanske politike strožje varovale obmejni pas. Grčija je – podobno kot še mnoge članice zveze NATO – oblikovala celo posebne tajne enote za primer ukrepanja ob morebitnih albanskih ali makedonskih vstajah (Ganser 2007: 339–358). Položaj Albancev je bil še sorazmerno najboljši v Jugoslaviji. Prvi dve desetletji je Kosovo imelo omejeno avtonomijo, ki tedaj že večinskemu albanskemu prebivalstvu ni omogočala polnega kulturnega in narodnega razvoja. Vendar je bil njihov položaj bistveno boljši kot poprej. Sistematičen razvoj osnovnih in srednjih šol v albanskem jeziku, oblikovanje kulturnih in medijskih ustanov ter participacija v političnem življenju so predstavljali pomembno izboljšavo in afirmacijo številčne albanske skupnosti. Toda zaradi pomanjkanja kvalificiranih kadrov je bilo oblikovanje albanske inteligence zelo počasno. Forsirana industrializacija je zaposlovala nekvalificirano delovno silo. Zaradi pomanjkanja industrijske tradicije in močnega obrtnega tradicionalizma obsežni ukrepi socialistične modernizacije niso bili uspešni. Kosovo je kljub velikim jugoslovanskim vlaganjem ostajalo daleč najmanj razvita jugoslovanska regija. Socialno stisko so reševali z državnim ekonomskim intervencionizmom ter različnimi zasebnimi iniciativami, ki so se močno razširili zlasti v sedemdesetih letih (Pak 1990). Vendar je prišlo v vodilne gospodarske strukture podjetij na Kosovu zelo malo Albancev. Poleg slabosti šolskega sistema (na univerzi v Prištini je bil učni jezik samo srbski) so napredovanje Albancev pogosto ovirali tudi iz etničnih (političnih) vzgibov. Tudi v administraciji, policiji in vojski jih je bilo malo (Petritsch idr. 1999c: 135–148). Tak položaj je ob visoki rodnosti naravnost stimuliral močno emigracijo, po drugi pa krepil vlogo še obstoječih in tradicionalno močnih rodbinskih vezi in velike družine. S pomočjo prihodkov iz emigracije so družinski klani razpolagali z znatnim kapitalom. Trgovinske dejavnosti so lahko pomembno razširili v sedemdesetih in osemdesetih letih z liberalizacijo notranjega jugoslovanskega trga. Tedaj so se uveljavili zlasti kot prodajalci sadja in zelenjave ter slaščičarji. V osemdesetih letih so to panogo zelo dobro obvladovali na ozemlju celotne federacije. V domačem okolju jim je akumulacija kapitala omogočala večjo konkurenčnost pri kupovanju nepremičnin.

Čeprav so Albanci z novo jugoslovansko ustavo leta 1974 dobili precej več "manjšinskih" pravic (med drugim univerzo in možnosti realnega razvoja nacionalnih institucij), so se medetnični odnosi slabšali. Vzroke za to je treba iskati na obeh straneh. Zvezne oblasti so Albancem očitale kontrarevolucionarno držo in separatizem, na lokalni ravni pa tudi korupcijo. Albanci so bili nezadovoljni tako z gospodarskim, kakor tudi s političnim položajem in možnostmi osebne afirmacije. Oboje je bilo sicer v celoti res, a vodilo je v vse bolj strmo spiralo medsebojne nezaupanja, nato v konfrontacijo in slednjič v odkrit spopad. Rast števila in povečevanje realne gospodarske moči albanskega prebivalstva ter privatizacija nepremičnin na Kosovu sta začeli srbske kroge močno skrbeti. Občasno so se pojavljali tudi manjši lokalni odpori, ki so jih jugoslovanske oblasti prva desetletja štele za ostanke "reakcionarnih" balistov in sorodnih grupacij (Hoxha 1984b: 211). Pozneje so te pojave pripisovali intenzivni albanski propagandi (iz Albanije) in pojavu separatizma, ki naj bi bila glavna krivca kontrarevolucionarnih nastopov za nemire in vstajo leta 1981. Zato je jugoslovanska politika prepoznala zahteve po preoblikovanju Samoupravne avtonomne pokrajine (SAP) Kosovo v Republiko Kosovo kot del odcepitvenega načrta. Albanski manjšinski nacionalizem je predstavljal realno politično tveganje in čeprav se je skliceval prav na marksistično-leninistične filozofske temelje, so mu očitali kontrarevolucionarno naravo. Pri tem naj bi se opirali tudi na tuje (nedefinirane) sile, usmerjene proti Jugoslaviji (Rajović 1985: 315–324). Prav tako so jim očitali netenje medetničnih nemirov, katerih cilj naj bi bil pritisk na kosovske Srbe in Črnogorce ter krepitev njihovega izseljevanja. Mišović opozarja na številne primere več desetletij trajajočega kapilarnega nasilja Albancev nad svojimi nealbanskimi sosedi, katerega cilj je bila pospešena albanizacija Kosova. Univerza v Prištini, ki je dala veliko diplomantov humanistične in družboslovne smeri in premalo tehnično-naravoslovnih kadrov, so mnogi prepoznali za leglo nacionalizma in separatizma (Mišović 1987: 239–318).

Med analitiki kosovske krize prevladuje stališče, da je za njen zaplet kriva (in odgovorna) predvsem srbska nacionalistična politika, ki je Kosovo in še posebno Albance v tej pokrajini vztrajno potiskala na družbeni rob. Vse bolj se je kazalo, da je bilo Kosovo pravzaprav ves čas jugoslovanske uprave dejansko v položaju polkolonije (Malcolm 2002i: 327–333), kjer sta nastopala dva nasprotujoča si nacionalizma. Srbski je načeloma zagovarjal "legalistično" pot, dejansko pa skušal etnični, politični, gospodarski in kulturni vpliv Albancev čim bolj zmanjšati. Albanski nacionalizem je sprva skrival separatistične tendence, a jih je ob dodatni stalni asistenci iz Albanije vse bolj postavljal v ospredje. Albansko vprašanje je postajalo vse bolj jasen in tudi mednarodno prepoznaven problem. Toda politike (s tem mislimo na politično delovanje na različnih področjih) nikakor niso bile edini razlog zaostrovanja medetničnih odnosov. Ozreti se je treba nekoliko tudi na socialni in prostorski razvoj celotne regije in v tej luči presoјati položaj različnih etničnih skupin. Albanska skupnost se je številčno močno okrepila (njihovo

število se je v nekaj desetletjih najmanj podvojilo!) in po ustanovitvi prištinske univerze tudi kulturno afirmirala. Vendar je naraščanje albanske inteligence le skromno prispevalo h gospodarskemu razvoju te južnosrbske province. Smelejši nastop Albancev v kosovskem gospodarstvu so ovirale tako močne tradicionalne družbene spone kakor tudi zaviranje jugoslovanskih oblasti. Obenem se je tedaj krepila zasebna albanska gospodarska iniciativa, ki pa pridobljenega kapitala ni akumulirala v proizvodne kapacitete, temveč v druge projekte. Družbeni ustroj albanske skupnosti na Kosovu je bil skoraj povsem nekompatibilen s srbskim. Podjetja so bila ne glede na tehnološko opremljenost gospodarsko med najmanj uspešnimi v vsej federaciji, deloma tudi zaradi sabotaž. Srbski kadri so imeli sicer skoraj zagotovljen vodilni položaj, vendar so se mnogi zaradi vse slabšega političnega položaja selili v osrednjo Srbijo. Kapitalsko mnogo močnejše albanske rodovne zadruge so sistematično kupovale srbske nepremičnine in vlagale sredstva tja, kamor se je pač dalo. Lastništvo zemljišč je ob neuspešni industrializaciji za mnoge pomenilo edino alternativo. Ker pa kmetijstvo ni bilo vključeno v kooperacijske mreže, so jih morali Albanci postopoma izoblikovati sami. Družbena modernizacija je bila v teh specifičnih pogojih med Albanci počasnejša, kar je ohranjalo vzporedno družbeno mrežo in s tem tudi visoko rodnost. Prebivalstvo Kosova je kljub stalnemu odseljevanju številčno naraščalo, medetnično razmerje pa se je vse bolj spreminjalo v odločno albansko prevlado. Razdrobljena kmečka posest bi morebiti dajala boljše dohodke le ob večjih vlaganjih (namakanje in različni agrotehnični in agrokemični ukrepi); a tudi to je vprašljivo. Najboljša zemljišča na Kosovem polju, na Malem Kosovu in marsikje v Metohiji so bila podržavljena. Večina državnih posestev se je slabo izkazala, deloma tudi zaradi pogostih kraj in malomarnega dela. Zato na prvi pogled preseneča dokajšnja odprtost pokrajinskega pejzaža na Kosovu in dejstvo, da so bila ravninska zemljišča pogosto slabo izkoriščena ali pa celo sploh ne. Skromna kupna moč domačega prebivalstva ni spodbujala rastočega zasebnega sektorja, ki je bil – gotovo tudi zaradi politične negotovosti in nezaupanja v organe oblasti – vse bolj ilegalen in zato toliko bolj vpet v klanovske verige. Ilegalnost gospodarskih dejavnosti zasebnega sektorja in neuspešnost javnega (industrije, rudarstva, energetike) sta dajali premalo kapitala za t. i. terciarne in kvartarne dejavnosti – torej upravo in storitve. Te so bile tako kronično odvisne od zvezne pomoči. Ta se je pogosto porabljala za krpanje “vreče brez dna”, obetavni gospodarski projekti pa večinoma niso zaživel. Neugoden položaj pokrajinske in lokalnih administracij je te nagibal h korupciji. Zaradi nje je prišlo do umika tudi minimalnega prava in smiselnih dolgoročnih regulativ, ki so v drugih delih Jugoslavije vendarle učinkovale. Zato je bila javna oskrba slaba, kar pa je – paradoksalno – celo bolj prizadelo srbski živelj.

Pomanjkanje regulativ in še zlasti nespoštovanje predpisov se jasno kaže tudi na področju prostorskega razvoja. Beg prebivalcev je polnil mesta, gradnje so bile stihijske in največkrat brez urbanega načrtovanja. Infrastruktura je bila zato

tehnično pomanjkljivo zgrajena in pozneje le sporadično vzdrževana. Tako je bila cela pokrajina v pogostem električnem mrku že pred eskalacijo konfliktov. Pomanjkljiva skrb za odpadne vode, komunalne odpadke in zagotavljanje pitne vode je slabšala zdravstvene in higienske razmere. Kljub skromni industrializaciji se je Kosovo znašlo med občutneje okoljsko obremenjenimi območji. Velika individualizacija je zato nekontrolirano posegala v naravne vire. Zelo pomanjkljivo vodena zemljiška knjiga je po eni strani omogočala vrsto manipulacij in samovoljnih posegov, ob spremembah lastništva in pri posegih v prostor pa je neredko netila zamere in spore. Medsosedski spori v mestih in na podeželju so bili pogosti, še posebno, če so nastali med pripadniki različnih etničnih skupin. V vsakem primeru se je kakovost življenja praktično za vse poslabševala. Politični pritisk je soustvarjal kaotično pravno stanje, reduciriral in ogrožal razvojne potenciale in privedel do skoraj brezizhodnih gospodarsko-socialnih situacij.

Stopnjevanje medetnične konfrontacije je prebivalce omejevalo na skoraj vseh področjih. Srbsko prebivalstvo (manj preostale nealbanske etnične skupnosti) je bilo varnostno in socialno ogroženo, kar je spodbujalo k nadaljnjemu odseljevanju. Zvezne in še posebej srbske (republiške) oblasti so ta primanjkljaj skušale nadomestiti s policijsko zaščito in pozneje celo z vojaško silo, kar pa se ni najbolje obneslo. Ogroženost je stopnjevala tudi radikalizacijo medetničnih odnosov. Da so bile razmere slabe že v socialistični dobi, kaže izbruh nemirov leta 1981. Slabšanje položaja Srbov na Kosovu je po drugi strani spodbudilo ekstremne srbske sile, ki so se pod Miloševićem oklenile izrazito etnocentralistične politike. Ta je stopnjevala vojaško-policijski pritisk proti Albancem, omejevala njihovo kulturno in politično življenje ter slednjič (leta 1989) ukinila avtonomijo Kosova. Celoten šolski sistem v albanskem jeziku je moral v ilegalo. Ta korak so Albanci uspešno izvedli tudi zaradi predhodnih izkušenj, saj so že vsaj pred dvema desetletjema delovale vzporedne albanske družbene mreže. Čeprav je več kot desetletje deloval vzporedni ilegalni šolski sistem od osnovne šole do univerze, je bila ta situacija zlasti za javne delavce in torej pomemben del albanske inteligence kratkoročno nezavidljiva in dolgoročno skoraj brezizhodna. V srbski državi praktično niso več videli nobene perspektive. To je radikaliziralo politična stališča. Zahteve po "Republiki Kosovo" kot sedmi (tedaj še socialistični) zvezni republiki so prehajale v odkrite zahteve po odcepitvi, še posebno po letu 1991 in razpadu jugoslovanske federacije.

Hkrati je prišlo do velikih sprememb tudi v Albaniji. Po smrti diktatorja Enverja Hoxhe leta 1985 je povsem izolirana država tonila v čedalje hujšo krizo. V valu padcev socialističnih režimov med letoma 1989–1991 se je to zgodilo tudi v Albaniji. Odpiranje meja pa je bilo za večino prebivalcev pravi šok. Ker ni bilo zasebne gospodarske iniciative, državna (družbena) podjetja pa so ob srečanju s konkurenco večinoma propadla, so državo zajeli kriza, številni nemiri in množična emigracija. Največ so bežali čez morje v Italijo in prek južne meje v Grčijo.

Po številnih aferah je bilo potrebno celo humanitarno posredovanje, s katerim so zagotovili razdelitev nujne pomoči in vzpostavitev reda. Kljub izredno težkemu socialnemu položaju se je vsaj v obalnih in osrednjih predelih začela gospodarska prenova (Vickers 2006c), medtem ko so nekateri gorati predeli doživeli izrazito depopulacijo in mestoma celo propadanje kulturne pokrajine. Kaotične razmere in skrajna revščina so razgalile težaven položaj Albancev ne glede na državne okvire. Toda odprta meja in obilica razpoložljivega orožja so omogočili oborožitve nastopajočih albanskih odporiških formacij. Pri tem so se pojavili tudi vojni dobičkarji in tihotapci različnega vojaškega in civilnega blaga; žal tudi droge in ljudi. Albanska mafija je razpredla svojo ilegalno mrežo tudi zaradi razpršene albanske poselitve in številčne diaspore ter nenazadnje tudi izkušenj ilegalnega gospodarskega in družbenega delovanja v nekdanji Jugoslaviji (Kramer in Džihic 2005: 157–165).

VOJNA NA KOSOVU IN PROSTORSKE TER DRUŽBENE POSLEDICE DOLGOTRAJNE KOSOVSKE KRIZE

Dramatične politične spremembe z razpadom socialističnega "vzhodnega" bloka in uveljavljanje globalnega gospodarstva so temeljito spremenile geopolitično razmerje v širšem prostoru. Socialistični režimi preprosto niso bili kos globalnim ekonomskim izzivom, zato so se otepali z znatnimi gospodarskimi in s političnimi krizami. V Jugoslaviji je centralistično naravnana politika krnila gospodarski in kulturni razvoj posameznih republik in na ta način vsaj pospešila razkroj federacije leta 1991. Marsikdo je pričakoval odprtje t. i. južne fronte na Kosovu že kmalu po agresiji jugoslovanske armade v Sloveniji, na Hrvaškem in še posebno po krvavi eskalaciji v Bosni in Hercegovini v letih 1992–1995. Vendar so močne srbske policijske in vojaške sile zadrževale spopade širših razsežnosti. Albansko prebivalstvo je v minulih desetletjih organiziralo vrsto oblik civilnega odpora, ki je relativno učinkovito pariralo vojaško-policijskim in administrativnim pritiskom, posredno pa vplivalo tudi na večje odseljevanje Srbov (Clark 2000). Postopoma se je krepilo tudi vojaško krilo odporiškega gibanja. Obenem je prišlo do čedalje večjih razhajanj med vsaj navzven "gandhijevskim" nastopom Ibrahima Rugove (Maliqi 1993) ter bolj radikalnimi albanskimi nacionalističnimi frakcijami, ki so naposled tudi prevladale. Jeseni 1998 sta se glede na okrepljene aktivnosti albanske gverile (UÇK), ki so ustvarile nekaj osvobojenega ozemlja predvsem v hribovitem osrednjem predelu (Drenica), srbska vojska in policija odločili za obsežnejše operacije. Spomladi 1999 je stekla dobro pripravljena ofenziva srbskih sil, ki je sprožila velik val beguncev (okrog 800.000). Ti so se stekali predvsem v tri smeri: manjši del proti Sandžaku (okrog 70.000), proti območju okrog mesta Kukes v Albaniji (okrog 245.000) in proti Makedoniji (okrog 550.000) (Smith 2003c: 54–55). Toda reakcija zahodnih sil je bila tokrat hitra in je zahtevala umik vseh srbskih

sil s Kosova. Miloševićevemu kljubovanju je zato sledila vojaška ofenziva sil zveze NATO na Zvezno Republiko Jugoslavijo. Načrtovana je bila omejena nekajdnevna operacija letalskih sil, ki pa se je nato spremenila v skoraj tri mesece trajajoče bombardiranje vojaških in strateških ciljev po vsej Srbiji in Kosovu. Srbske sile so se morale umakniti s Kosova in pristati na mirovno misijo na Kosovu, ki je bilo poslej razdeljeno na pet operativnih sektorjev: ameriškega, francoskega, britanskega, nemškega in italijanskega. Ruske sile, ki so začasno zasedle letališče Slatina, so se morale umakniti. Okrog Kosova je bil oblikovan petkilometrski varnostni pas. Postopoma so se vračali tudi albanski begunci s Kosova. Precej jih je za stalno ostalo v Makedoniji, predvsem v Skopju. Kosovo je postalo specifičen protektorat pod skrbništvom mednarodnih mirovnih sil (KFOR). Vojaškovarnostni nadzor vršijo mednarodne sile, ki jih upravljajo vojske Francije, Italije, Nemčije, ZDA in Velike Britanije. V misiji delujejo tudi mirovniki drugih držav (na primer Slovenije, Ukrajine, Grčije, Turčije, Poljske, itd.). Številčna tuja vojaška in policijska prisotnost ni uspela povsem preprečiti izbruha nemirov in grobih represalij, ki so jih Albanci uprizorili pomladi 2004. Mirovno in varnostnopreventivno delovanje vključuje tudi alociranje močne vojaške baze "Bondsteel", ki ima poleg Kosova na skrbi tudi nemirno zahodno Makedonijo. Tam je v povezavi s konflikti na Kosovu domače albansko prebivalstvo leta 2001 izvedlo vstajo. Pomiritev, ki jih je prinesel t. i. ohridski sporazum pod pokroviteljstvom diplomatov EU, predvideva večjo mero avtonomnosti ter politično in gospodarsko vključenost številčne albanske manjšine. Na Kosovu je civilna uprava zaupana UNMIK-u (United Nations Mission Interim of Kosovo). Te so imele poleg varnostnih tudi zelo pomembne gospodarske in civilne načrte. UNMIK je postal zelo obsežna mirovna misija (Reka 2003). Podobno kot v postdaytonski Bosni in Hercegovini se je misija oblikovala v administrativno obsežno in ne preveč učinkovito tvorbo. Kosovo je formalno ostalo v okviru Srbije, funkcionalno pa je bilo iz nje praktično izločeno. Del srbske javnosti in politike se je tega zavedal, a je še vedno gojil upe o začasnosti ukrepov mednarodnega nadzora. Vendar je bila ponovna integracija skoraj nemogoča; sporazuma ni bilo mogoče doseči. Formalno je to odprlo pot kosovski samostojnosti z mednarodno asistenco in nadzorom (Bebler 2008).

Dolgotrajna kriza je zapustila na Kosovu in v sosedstvu globoke sledi v družbeni strukturi in prostoru. Večdesetletna konfrontacija in kapilarno nasilje enih in drugih je vplivalo na gospodarski razvoj, medetnične in medčloveške odnose ter družbeno atmosfero v regiji, torej na Kosovu in v zahodni Makedoniji. Ker je bil po gospodarskem in administrativnem kolapsu v Albaniji tudi ta del albanskega etničnega prostora dejansko v krizi, ima albansko vprašanje večplastno družbeno, politično in tudi prostorsko dimenzijo.

Neposredni spopadi so povzročili že na pogled precej opazno škodo, čeprav so bile vojaške operacije razmeroma kratkotrajne. Napad sil zveze NATO na ZR Jugoslavijo leta 1999 je bil prvenstveno usmerjen proti vojaškim objektom in

napravam. Toda jugoslovanska vojska je tam doživela neznatne izgube v živi sili in vojni tehniki. Prizadeti so bili vojaški objekti in tudi precej civilne (prometne) infrastrukture v Srbiji in nekaj tudi na Kosovu (Pirjevec 2003b: 530–531). Nekaj pozneje so se razširile vesti, da so pri izstrelkih uporabljali tudi projekte z osiromašenim uranom. Kontaminacija je za več let prizadela širša območja, stavbe, infrastrukturo, vodne vire in kmetijska zemljišča (Hofbauer 2001b: 129–130). Po Srbiji je krožila tudi karta z večjimi koncentracijami kot posledica napada severnoatlantskega zavezništva. Na okoljske vidike kmetijsko prenaseljene pokrajine v mirovnem posredovanju očitno ni nihče računal niti potem, ko so se tam po umiritvi razmer namestile sorazmerno številčne mirovne sile. Pri lokaciji so sledili predvsem varnostnim merilom. Vprašljivo je, ali so se sploh ozirali na možnosti preobrazbe vojaških baz in drugih objektov v različne civilne namene (npr. v poslovne ali stanovanjske cone).

Spopadi so terjali tudi žrtve. Točno število ni in morda tudi ne bo ugotovljeno, ker je v fazi najbolj intenzivnih spopadov v letih 1997 in 1999 prišlo do množičnih selitev. Pozneje so odkrili več množičnih grobišč: posledica pokolov, ki sta jih zagrešili tako ena kot druga stran zlasti med civilnim prebivalstvom (Rüb 1999: 157–170). Analitiki dopuščajo možnost, da je pri povratnem toku beguncev iz severne Albanije prišlo v kosovska mesta tudi nekaj Albancev iz Albanije. Večja mesta, kot so Peć, Priština, Prizren, Uroševac in Djakovica so doživela nesluteno naglo in divjo urbanizacijo s strani prebivalstva, ki se je na mestni rob preprosto priselilo. Širjenje mest je bilo povsem stihijsko, brez urbanega reda in ustreznih infrastrukturnih naprav, zato je hitro prišlo do velikih težav v delovanju urbanih sistemov. Podvojeno število prebivalstva je bilo sprva velik problem, pozneje pa so se sem začele seliti tudi poslovne dejavnosti, posebno trgovina in storitve. Najbolj rodovitni predel Kosova – Kosovo polje je že v znatni meri pozidano. V smeri proti jugu se širijo zlasti poslovne dejavnosti. Tako se je število mest z več kot 100.000 prebivalci povečalo s predvojnega enega (Priština) na tri (Priština, Prizren in Peć). Tudi stopnja urbanizacije je po grobi oceni v borem desetletju, dejansko pa malodane čez noč narasla na dobrih 50 odstotkov (oziroma za okrog 15 odstotkov). Obenem že lahko sledimo za kosovske razmere nenavadni situaciji: pojavu praznjenja podeželja. Proces, ki je v severni Albaniji zaradi ekonomske krize že zelo občuten, se prvič sporadično javlja tudi v kosovskem prostoru. Glede na silni demografski potencial mladega kosovskega prebivalstva obstaja možnost ponovne zapolnitve teh vrzeli.

Posebnost kriznih in postkriznih območij je tudi spremenjena prebivalstvena sestava. V našem primeru se zaradi opisanih medetničnih odnosov in procesov številčno razmerje med različnimi etničnimi skupinami ni bistveno spremenilo. Kontigent albanskega prebivalstva zaradi visoke rodnosti in tudi asimilacijskih procesov in inkorporacije manjših skupin prebivalstva Kosova in zahodne Makedonije še naprej narašča, povečuje pa se tudi njihov delež v lokalnih oko-

ljih. Nekoč precej razpršene skupine srbskega in črnogorskega prebivalstva so sedaj skoraj brez izjeme prostorsko močno omejene v precej homogenih enklavah. Največje so v dolini Ibra (edina, ki se sklenjeno drži srbskega državnega in etničnega ozemlja!), v Gračanici in na Kosovem polju ter v Štrpcah pod Šarskim gorstvom na jugu. Prostorske omejitve, pomanjkljiva infrastruktura in slaba oskrba so razlogi za odseljevanje in tiho prodajo zemljišč. To so otočki, kjer so se tudi po razglasitvi neodvisnosti Kosova obdržali elementi srbske države (npr. denar). Posebnost je največja enklava na severu, ki je praktično odcepljena od Kosova. Kot kaže, je mednarodne sile, ki so sicer varuhi zunanjih meja kosovske države, pri tem ne ovirajo (Grošelj 2008: 30). Nekatere manjše lokalne etnične skupine so se odselile že prej. Tako se je leta 1992 hrvaška skupnost v vasi Letnica na jugu Kosova skoraj v celoti (nad 2.200 oseb) izselila na Hrvaško, v zahodno Slavonijo (Duijzings 2005b: 74–88). Razseljevali so se tudi Romi, ki so bili napoti vsem. Po nekaterih podatkih UNHCR naj bi jih bilo še sedaj okrog 60.000 na ozemlju Makedonije; sedaj se razseljujejo po Evropi. Gorska in precej izolirana skupnost Goranov (območje Dragaša) se je zadržala zaradi odročne lege.¹² Po oceni jih je med 10.000 in 25.000; zelo veliko jih živi v tujini kot zdomci. Albanizacija je tudi tam intenziven proces (Zimpel 1997c: 183). Kosovo je, z izjemo srbskih enklav, precej centralizirano, kar resno ogroža možnosti kulturnega razvoja nealbanskih skupnosti (Janjić 2002). Decentralizacija in s tem določena upravna moč lokalnih skupnosti pa terja tudi njihovo večjo angažiranost ter tudi odgovornost (Žagar 2007). Brez tega si je težko predstavljati realizacijo Ahtisaarijevega načrta v delu, ko govori o upravljanju različnosti.

Pogled na novejšje karte območja razkrije tudi spremembo krajevnih imen. Medtem ko na terenu opazimo razmeroma dosledno dvojezično toponomastiko, so na novejših kartah večinoma le albanski napisi. Ob uničenju velikega števila pravoslavnih srbskih sakralnih spomenikov je mogoče širom Kosova opaziti velike mavzoleje v čast padlim albanskim borcem. Ta simbolna markiranja in demarkiranja ozemlja so zgovoren znak močnega protisrbskega naboja in slab obet za še obstoječe srbske, pa tudi druge skupnosti na tem prostoru. Tu se v praksi lomi Ahtisaarijev načrt z izrecnimi zahtevami glede spoštovanja pravic srbske skupnosti. Etimologija mnogih krajev je namreč precej jasno srbska tudi na območjih, kjer so Albanci že v 19. stoletju krepko prevladovali (Vemić in Mirčeta 2007).

Posledice večdesetletne prikrite krize in konfliktov se močno odražajo v gospodarstvu, njegovi usmerjenosti in strukturi. Kot smo že navedli, je bilo Kosovo vselej periferija in niti znatni napor jugoslovanskih oblasti po drugi svetovni vojni tega stanja niso mogli preseči. Primerjalno gledano je zaradi prej navedenih

12 Gorani (Goranci) so skupnost, ki govori mešanico starosrbskega in makedonskega jezika z veliko turškimi izposojenkami. So islamske veroizpovedi.

razlogov ta predel v jugoslovanskem okviru celo povečal svoj zastoj, še posebno po začetku odprtih konfliktov. Razcvet sive ekonomije so posebno v devetdesetih letih narekemale tudi ugodne okoliščine po odprtju albansko-jugoslovanske (srbske in makedonske) meje ter množica kriz in medetničnih spopadov. Zaradi že prej vzpostavljenih ilegalnih socialnih mrež se je močno razmahnil organizirani kriminal. Po prepričanju mnogih je njegova globoka zasidranost v ravnanju ljudi med najtežjimi razvojnimi težavami mlade kosovske države. Uveljavljeni individualizem in klanovska pripadnost se pač upirata pravni izenačenosti in državljanske-mu ravnanju, kar se navadno začne s spoštovanjem javno kodificiranih in bolj ali manj mednarodno transparentnih norm ter plačevanja davkov. Posebej pereč problem tako Kosova kakor Makedonije je trgovina z orožjem, drogo in "belim blagom" (Hofbauer 2001c: 162–164). Misija UNMIK med domačim prebivalstvom ni priljubljena, vendar nudi s svojo navzočnostjo vrsto gospodarskih priložnosti. Razvoj industrije in energetike je skromen, čeprav razpolaga Kosovo z velikimi gospodarskimi potenciali (rudnim in energetske bogastvom). Med socialistično industrializacijo postavljena podjetja so večinoma propadla, novih tovrstnih investicij pa je zaradi še vedno negotovih razmer malo. Poleg tega manjka tehnične inteligence in veščakov za različna opravila v proizvodnem procesu ter menedžmentu. Prištinska univerza tega ni uspela oblikovati. Podobno je v energetiki. Kosovski bazen lignita je med najbogatejšimi v Evropi. Kapacitete termoelektrarn so zadostne za pokrivanje domačih potreb in izvoz energije. Zaradi slabe infrastrukture, finančne nediscipline in pomanjkanja tehničnih kadrov pa je oskrba z električno energijo pogosto motena. Posebna težava so tudi kmetijska zemljišča. Na najboljših legah na dnu širokih dolin in kotlin so opuščena in marsikje že močno pozidana. Kmetijska proizvodnja je močno nazadovala, namesto tega pa se hitro uveljavljata drobno podjetništvo in obrt ter zaposlovanje v vse bolj zapleteni kosovski administraciji.

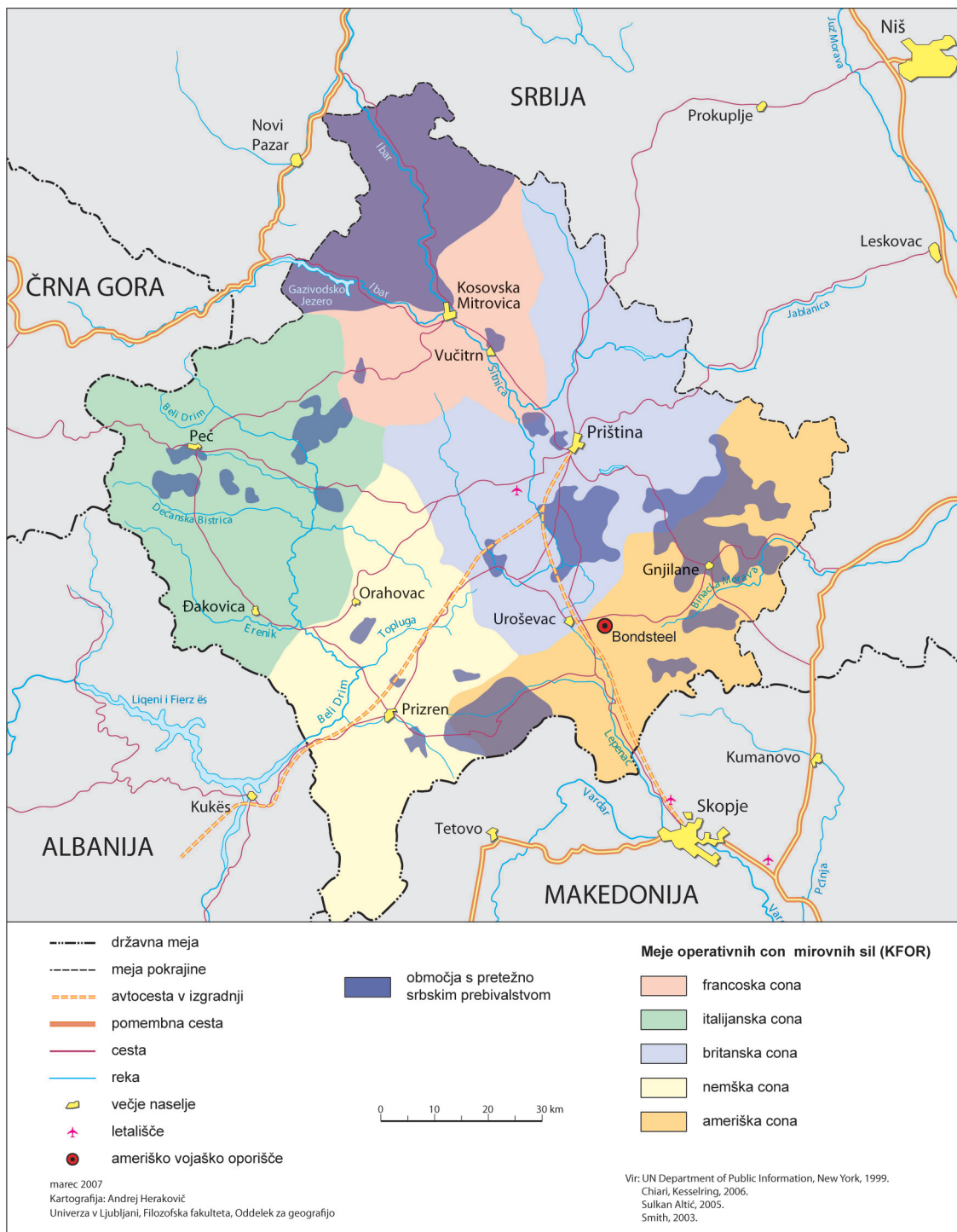
EPILOG: (VELIKO)ALBANSKA INTEGRACIJA

Na koncu se lahko vrnemo k začetnemu izzivu in hipotezi: prihodnosti albanškega vprašanja v luči novih teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku. Prikazani razvoj ozemeljskih sprememb v zadnjih dveh stoletjih nazorno kaže na spremenljivost meja kot praktično njihovo edino konstanto. S tega vidika gre torej le za nadaljevanje starih procesov. Toda v luči mednarodnopravnih (še posebno evropskih) norm razvoja držav pa je ta razvoj svojevrsten precedens. Bojazen, da bi utegnil kosovski primer k podobnim postopkom privabiti še druge, je do neke mere upravičena. Prav tako je mogoče pričakovati, da bo Rusija, ki je z uveljavitvijo proameriških strategij na Balkanu znova odrinjena, skušala to kompenzirati s pritiski na vzhodni in južni evroazijski lok: na baltiške države, Ukrajino (in potencialno tudi Poljsko) ter Moldavijo, na drugi strani pa zlasti učinkovito reintegrirati izjemno pomembno kavkaško energetska vozlišče. Pritiski proti Gruziji so sestavni del ruskega geopolitičnega manevra.

Na drugi strani so negotove perspektive kosovske države, katere ključna naloga bo realno obvladovati vzvode oblasti in uveljaviti državljanstvo kot kategorijo kolektivnega obnašanja, namesto dosedanjih lokalnih in še kako pogosto klanovskih povezav, izvirajočih iz večdesetletnega življenja v kriznih razmerah. V kategorijo državljskega obnašanja sodi tudi skrb za manjšine – sedaj predvsem srbske enklave. Uspešnost norm pravne države se bo zelo hitro zrcalila tudi v gospodarski uspešnosti. Stabilen razvoj lahko zagotavlja preživetvene možnosti vse številčnejšega albanskega prebivalstva in tudi kakovost življenja. V nasprotnem primeru lahko pričakujemo Kosovo predvsem kot eksodusno regijo, ki bo sproti izgubljala ključen človeški kapital in s tem vztrajno zavirala lastne razvojne perspektive.

Tretje vprašanje je integracija ozemelj, naseljenih z Albanci. V prvi vrsti gre za zbliževanje Kosova in Albanije. S samostojnostjo Kosova so vrata za ta scenarij kljub njegovi nezaželenosti (Ahtisaarijev načrt sicer izrecno prepoveduje politično združevanje obeh držav) (Fischer Weltalmanach 2008: 433) dolgoročno vendarle do neke mere odprta. Toda gospodarski razvoj obeh držav je in bo v prihodnje še bolj usodno odvisen od vzpostavljanja prometne infrastrukture po uvodoma navedenih prometnih koridorjih, ki se z gradnjami avtocest od Sofije prek Makedonije in Tirane ter od Prištine prek Tirane do Drača že uveljavlja. Interesi za te povezave so bistveno širši in torej nikakor niso zgolj albanska makroekonomska in geopolitična strategija. V tem primeru lahko pričakujemo povečane pritiske na albansko obalo in zlasti povečevanje tiranske aglomeracije, ki je podobno kakor tista v Prištini že preseгла polmilijonsko koncentracijo. Da bi povezave kar najbolje delovale, lahko pričakujemo, da bodo tudi zahteve po formalni združitvi že zaradi odpravljanja administrativnih ovir vse večje. Če drugače ne, lahko pričakujemo povečevanje stvarne, funkcionalne povezanosti

omenjenih območij. Narekoval jih bo kapital in terjal (politične) kompromise. Opisane politične spremembe odpirajo torej nova poglavja v prostorskem, ekonomskem in tudi etničnem razvoju območja, ne glede na to, kako se bo ta razvoj približal ideji albanskega nacionalizma – Veliki Albaniji. Vendar Srbija pri tem ni edini primer. V Makedoniji se je delež Albancev močno povečal tudi v okolici Skopja in v Kumanovem. Tam so pozneje konfrontacije prešle v odprt konflikt. Podobne trende zaostrovanja medetničnih odnosov je mogoče zaslediti tudi na južnem robu albanske etnično-teritorialne kontinuitete, ki sega v grški Epir. Precej izpraznjeno grško periferijo so v devetdesetih letih naseljevali tudi ilegalni tokovi albanskih beguncev iz Albanije. Mnogi so se zaposlovali na začasnih kmečkih delih in v turizmu. Precej jih je tudi v okolici Soluna. Proces je torej podoben kot v zahodni Makedoniji in okolici Skopja, kjer se je ob povečevanju deleža albanskega prebivalstva : Vse to usmerja k misli, da bo albanski etnični in politični prostor doživljal še burne spremembe.

VIRI IN LITERATURA:

- Altić Slukan, Mirela (2006) *Povjesna geografija Kosova*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Apostolski, Mihailo (1978) *Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Atlas evropske zgodovine* (1996) Ljubljana: Slovenska knjiga (prevod izvirnika: *The Times Atlas of European History*, 1994).
- Bebler, Anton (2008) "Neodvisnost Kosova. Kdaj se bo Srbija kaj naučila iz lastnih napak?" *Delo, Sobotna priloga* (10. maj): 16–18.
- Benkovič, Monika (2003) *Bolgarija*. Ljubljana: Založba ZRC in Ljubljansko geografsko društvo.
- Meta, Beqir (2006) *Greek-Albanian Tension 1939–1949*. Tirana: Academy of Sciences of Albania, Institute of History.
- Biber, Dušan (1966) *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Blgarite atlas – The Bulgarians atlas* (2001). Sofia: Tangra.
- Bufon, Milan (2007) *Osnove politične geografije*. Koper: Annales.
- Chiari, Bernhard in Johann Keßelring, ur. (2006) *Kosovo: Wegweiser zur Geschichte*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- Cvijić, Jovan (1966) *Balkansko poluostrvo*. Beograd.
- Der Fischer Weltalmanach 1999* (1998) Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Der Fischer Weltalmanach 2008* (2007) Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Ducette R., Serge in Hamdi Thaçi (2004) *Kosova: "Moral Democracy" or Kosova: "Greater Serbia"*. Prishtinë: samozaložba.
- Drançolli, Jahja (1984) "Albanci v srednjem veku". V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Duijzings, Ger (2005) *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Eberhard, Piotr (2003) *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe*. New York: M. E. Sharpe Ltd.: 337–420.
- Enciklopedija Jugoslavije*, 3. knjiga (1958) Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Šaranović, Mihailo, ur. (1981) *Enver hodžina Albanija*. Beograd: Tanjug.
- Ganser, Daniele (2006) *Natova skrivna vojska: Operacija Gladio in terorizem v zahodni Evropi*. Mengeš: Ciceron.

- Gawrych, George (2006) *The Crescent and The Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians*. New York: I. B. Tauris.
- Gerolymatos, André (2002) *The Balkan Wars. Conquest, Revolution and Retribution from the Ottoman Era to the Twentieth Century and Beyond*. New York: Basic Books.
- Grošelj, Klemen (2008) "Samostojno Kosovo (?)" *Revija Obramba* 40 (februar): 29–31.
- Grošelj, Klemen (2008) "Kosovo: kako naprej?" *Revija Obramba* 40 (marec): 29–31.
- Harta: *Shqipëria në vitet 1877–1881 / Map: Albania in Years 1877–1881* (2007) (reprodukcija Parim Kosova in Nagip Belegu, Prizren).
- Hofbauer, Hannes (2001) *Balkankrieg: Zehn Jahre Zerstörung Jugoslawiens*. Wien: Promedia.
- Hoxha, Hajredin (1984) "Albansko nacionalno vprašanje v stari Jugoslaviji." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba: 165–186.
- Hoxha, Hajredin (1984) "Kosovo in Albanci v novi Jugoslaviji." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba: 201–226.
- Howard, Clark (2000) *Civil Resistance in Kosovo*. London in Sterling: Pluto Press.
- Hupchick, Dennis P. in Harold E. Cox (2001) *The Palgrave Historical Atlas of the Balkans*. New York: Palgrave.
- Ilchev, Ivan (2005) *The Rose of the Balkans: A short history of Bulgaria*. Sofia: Colibri.
- Islami, Hivzi (1981) *Populusia e Kosovës: Studium geografik*. Prishtina: Biblioteka – Botime të veçanta.
- Janjić, Dušan (2002) *Decentralizacija Kosova*. Beograd: Dosije.
- Jezernik, Božidar (2004) *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi – The Bosnian Institute.
- Klemenčič, Matjaž in Jernej Zupančič (2004) "The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states." *Nationalities papers* 32(4): 853–896.
- Klemenčič, Matjaž in Mitja Žagar (2004) *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*. Santa Barbara, Denver in Oxford: ABC CLIO.
- Klemens, Ludwig (1995) *Ethnische Minderheiten in Europa: Ein Lexikon*. München: Beksche Reihe.

- Kocsis, Karoly in Eszter Kocsis-Hodosi (1998) *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute RCES.
- Kohl, Christine (1998) *Albanien*. München: Verlag C. H. Beck.
- Kramer, Helmut in Vedran Džihic (2005) *Die Kosovo Bilanz*. Wien: LIT Verlag.
- Lovenjak, Damir (2006) *Etnične razmere v zahodni Makedoniji*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Magocsi, Paul Robert (2002) *Historical Atlas of Central Europe*. Seattle: U of Washington Press.
- Malcolm, Noel (2002) *Kosovo: A short History*. London: Pan Books.
- Maliqi, Shqëlzen (1993) *Albansko gandhijevstvo na Kosovu*. Celovec/Klagenfurt: Založba Wieser.
- Mazower, Mark (2002) *Temna celina: dvajseto stoletje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Leksikon Minerva* (1936) Zagreb: Minerva nakladna knjižara.
- Lieberman, Benjamin (2006) *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Mišović, Miloš (1987) *Ko je tražio republiku Kosovo?: Kosovo 1945–1985*. Beograd: Narodna knjiga.
- Natek, Karel in Marjeta Natek (2000) *Države sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Natek, Karel in Marjeta Natek (2006) *Države sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Nikolić, G. in M. Vučković (1996) *Stanovništvo Kosova od 1918. do 1991. godine sa osvrtom na prethodni istorijski period*. München: Slavica & Carniola Verlag.
- Pak, Mirko (1990) "Kosovo." *Geografski obzornik* 27(3–4): 4–32.
- Pan, Cristoph in Beate Sibylle Pfeil (2000) *Die Volksgruppen in Europa: Ein Handbuch*. Wien: Braumüller Verlag.
- Petritsch, Wolfgang, Karl Kaser in Robert Pichler (1999) *Kosovo – Kosova: Mythen, Daten, Fakten*. Klagenfurt/Celovec: Wieser Verlag/Založba Wieser.
- Pettifer, James in Miranda Vickers (2007) *The Albanian Question*. New York: I. B. Tauris.
- Petschauer, Erich (1980) *Das Jahrhundertbuch der Gotscheer*. Wien: Wilhelm Braumüller.

- Pirjevec, Jože (2001) *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pushka, Asllan (1978) *Albanija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pushka, Asllan (2000) *Aspekte gjeopopulative në Kosovë dhe rreth SAJ*. Prishtinë: ALB Shtanz.
- Rajović, Radošin (1985) *Autonomija Kosova: Istorijско-pravna studija*. Beograd: Izazov.
- Reka, Blerim (2003) *UNMIK as international governance in post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Prishtina: Logos.
- Rüb, Mathias (1999) *Kosovo: Ursachen und Folgen eines Krieges in Europa*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1981* (1983). Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Slovenski etnološki leksikon* (2004) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenski veliki leksikon, I. knjiga* (2007) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Smith, Dan (2003) *The Atlas of War and Peace*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Sušnik, Anton in Vinko Šarabon (1914) *Vojska na Balkanu*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Stipčević, Alexandar (1984) "Nastanek albanskega naroda." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trifunovski, Jovan (1988) *Albansko stanovništvo u Makedoniji*. Beograd: Književne novine.
- Veliki slovenski leksikon* (2003) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Tunjić, Filip (2004) *Vmesna Evropa*. Koper: Annales.
- Veliki slovenski leksikon* (2005) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vemić, Mirčeta in Mladen Strugar (2007) *An Atlas of old Serbia: European Maps of Kosovo and Metohija*. Cetinje in Beograd: Portal.
- Vickers, Miranda (2006) *The Albanians: A Modern History*. New York in London: I. B. Tauris.
- Visoki Dečani Monastery* (2007) Dečani.

- Vrkatić, Lazar (2004) *Pojam i biće srpske nacije*. Sremski Karlovci in Beograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stankovića.
- Zgodovina narodov Jugoslavije II.* (1959) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zimpel, Heinz-Gerhard, (ur.) (1997) *Lexikon der Weltbevölkerung. Geografie-Kultur-Gesellschaft*. Hamburg: Nikol-Verlag.
- Zupančič, Jernej (2006) "Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja." *Razprave in gradivo* 48/49: 124–154.
- Zupančič, Jernej (2006) "Geografski pristopi k proučevanju kriznih območij." *Dela* 26: 161–179.
- Žagar, Mitja (2007) "Diversity Management – Evolution of Concepts." *Razprave in gradivo* 52: 6–36.